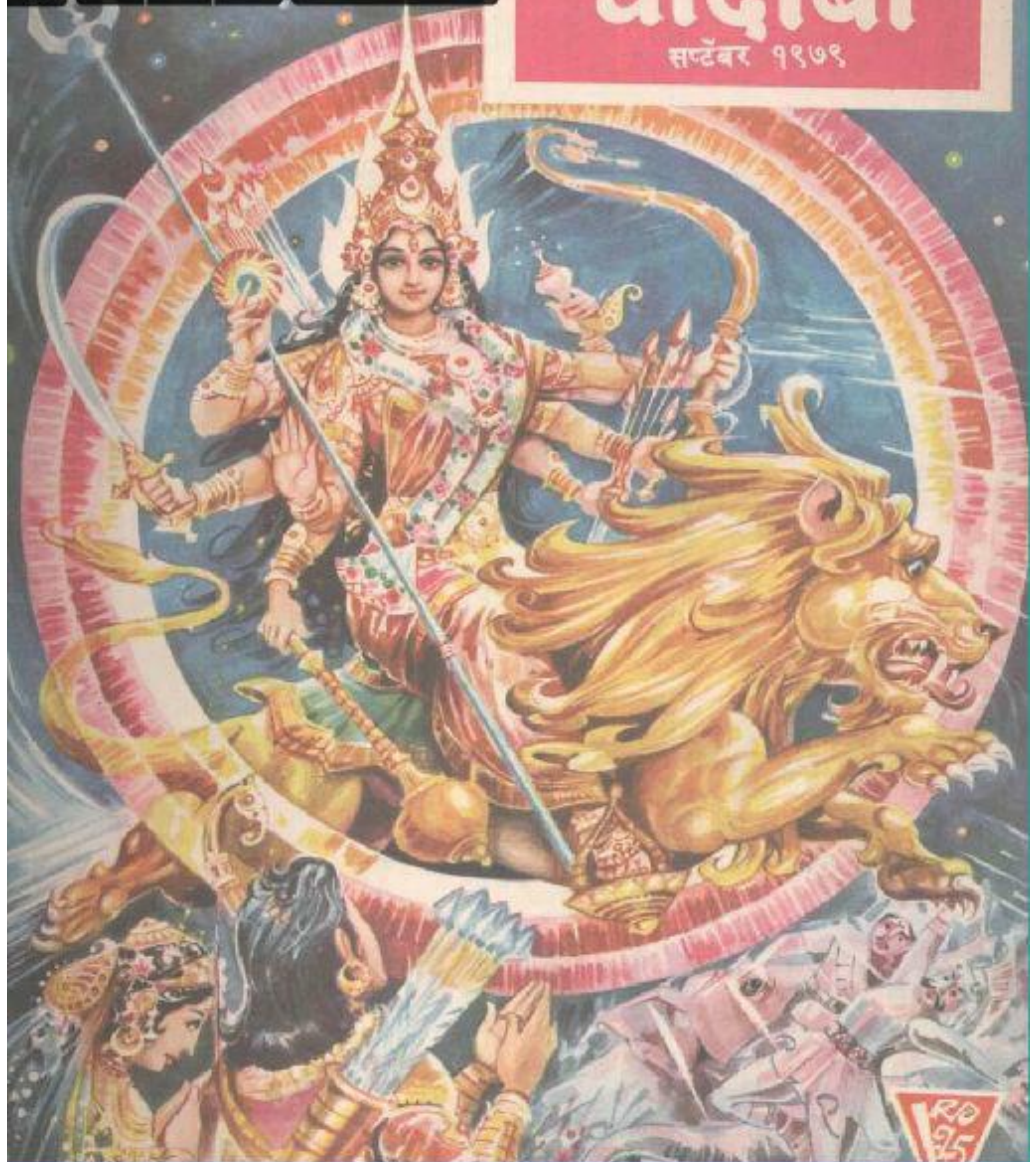

/68
चांदोबा
सप्टेंबर १९७९

प्रश्नोत्तरे

टी. गोपीकृष्ण, नेल्लूर (आंध्र)

प्र. : पृथ्वीचे वजन कसं कळलं हे सांगाल का?

उ. : एखाद्या वस्तूचे 'वजन' किती आहे हे गुरुत्वाकर्षण शक्तीमुळे, त्या शक्तीचा किती प्रमाणात प्रयोग करावा लागतो यावरून कळते. एकाच वस्तूचे वजन जमिनीवर, उंच डोंगरावर, भूमध्य रेषेच्या जवळपास व ध्रुव प्रदेशात निरनिराळे असते. म्हणजे वस्तूंत "स्वेच्छा पतन" म्हणून असते असे म्हणावे लागते. ती स्थिती बिना वजनाची स्थिती असते. कृत्रिम उपग्रहात हिंडणाऱ्याला वजन नसते. त्या प्रमाणे सूर्याभोवती पृथ्वी फिरते ती तिची 'स्वेच्छा पतन' अवस्था असते. पृथ्वीला वजन नसते. प्रदर्शनात आपण 'जायंट व्हील' वर बसतो ना? त्यांत आपण वर जातों तेव्हां आपले वजन थोडे वाढते, खाली येतो तेव्हां थोडे घटते. पृथ्वीत गुरुत्वाकर्षण शक्ती असल्यामुळे त्यावरच्या प्रत्येक वस्तूचे कमी जास्त वजन असते. चंद्रात सुद्धा गुरुत्वाकर्षण शक्ती असते, परंतु ती पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणाच्या मानाने सहाप्ट कमी असते. म्हणजे पृथ्वीपेक्षा चंद्रावर वस्तूचे वजन सहापट कमी असते. गुरुत्वाकर्षण वस्तूतल्या 'द्रव्या' वरून तोल येते. वजन बदलते, परंतु वस्तूतले 'द्रव्य' मात्र नेहमी एकच असते. पृथ्वीत व चंद्रातही 'द्रव्य' असतेच. म्हणून दोन्ही परस्परांना आकर्षित करतात. परंतु चंद्राच्या आकर्षण शक्ती पेक्षा पृथ्वीची आकर्षण शक्ती पुष्कळ जास्त आहे. म्हणून रॉकेट्सच्या मदतीने अंतरिक्ष यात्रा करणाऱ्यांचे रॉकेट जळत असेपर्यंत वेग वाढत असतो. शेवटी रॉकेट जळण्याचे थांबताच अंतरिक्ष नौकेचे "स्वेच्छा पतन" सुरू होते. आवश्यक वेग असेल तर ती नौका पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षण शक्तीच्या कक्षेबाहेर जाऊन चंद्राच्या गुरुत्वाकर्षण शक्तीच्या कक्षेत गेल्यावर तिचा वेग ... वाढते. परंतु चंद्राच्या चहूकडच्या कक्षेत

चारीबाजूला कक्षेत फिरणाऱ्या कोणत्याही

अघटित अनपेक्षित

[७३]

चौथे मित्र म्हणाले ते ऐकून घेऊन भैरवानंदांनी आनंदाने त्या चौघांना चार मंत्रवलेले दिवे तयार करून दिले व म्हणाले–"तुम्ही हिमालय पर्वतावर जा. त्या प्रातांत ज्या जागी दिव्याची बत्ती पूर्णपणे जळून जाऊन खाली पडेल त्या जागी नक्की निधी सापडेल. ती जागा खणून जो निधी सापडेल तो घ्या. निसर्ग नियम मात्र मोडू नका. तुमचं दारिद्र्य पूर्णपणे नष्ट होण्यापुरते धन मिळाले की तुम्ही सर्व आपापल्या घरी जा."

चौघांनी भैरवानंदांचे आभार मानले व हिमालय पर्वताकडे निघाले. ते हिमालयाची चढण थोडीच चढून गेले असतील, अल्प लोभीचा दिवा जोराने जळू लागला आणि बत्ती पूर्णपणे जळून जाऊन खाली पडली. त्याने बत्ती जेथे पडली तेथे खणून पाहिले तर त्याला तांब्यांच्या नाण्यांचा निधी सापडला.

तो आनंदाने म्हणाला–"आपण आपल्या सर्वांना उचलून नेता येतील तेवढी नाणी उचलून घरी जाऊ या."

"अरे वेड्या! या तांब्याच्या नाण्यांनी का आपले दारिद्र्य जाणार आहे? पुढे जाऊ या, चल." बाकी तिघे म्हणाले.

"तुम्ही जा, मी नाही येत. मला हा तांब्याचा निधी पुरे." असे सांगून अल्प-लोभी तीन हजार नाण्याची एक मोट तयार करून ती घेऊन घरी निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी पुढे जात असतां मित्र लोभीच्या दिव्याची बत्ती जळून जाऊन खाली गळून पडली. तेथे त्याने खणून पाहिले तर त्याला चांदीच्या नाण्याचा ठेवा सापडला.

त्याला परमानंद झाला. तो म्हणाला– "मित्रानो! आपल्याला उचलून नेता येतील तेवढी नाणी उचलून नेऊ या, चला. आणखी पुढे जाण्याची गरजच काय?"

तेव्हां इतर दोघे म्हणाले–"वेडया, पहिल्याने तांब्याची नाणी मिळाली. त्यानंतर चांदीची मिळाली. पुढे सोन्याची मिळतील. म्हणून पुढे जाऊ या, चल."

"माझं समाधान चांदीच्या नाण्यावर झालं आहे. मी नाही पुढे येत." असे सांगून मितलोभी पांच हंजार चांदीची नाणी घेऊन घरी निघून गेला.

बाकी दोघे पुढे निघाले. दुसऱ्या दिवशी गळून पडली. त्या जागी खणून पाहिले तेव्हां सोन्याच्या मोहरांचा सांठा सांपडला.

"आपण नेता येतील तितकी नाणी घेऊन जाऊ या, चल." तो मनाचे पूर्ण-समाधान झाल्यासारखा अत्यंत लोभीला म्हणाला.

तेव्हां अत्यंतलोभी म्हणाला–"अरे मूर्खा! पहिल्याने तांब्याची, नंतर चांदीची व आतां सोन्याची नाणी मिळाली. आतां मिळेल तो निधी हिऱ्यामाणक्यांचा असेल. त्यातला एकच हिरा आयुष्य भराचे दारिद्रय कायमचे नष्ट व्हायला पुरेसा होईल! तेव्हां जेवढी उचलून नेता येतील तितकी रत्ने उचलून नेऊ या. राज्येच विकत घेता येतील आपल्याला. तू सोन्याचे जेवढे ओझे उचलून नेऊ शकशील तेवढे सोने एक रत्न दिले तर मिळेल. हे भिकारडे सोने उचलून नेले नाही तर काय बिघडणार आहे?"

अतिलोभी त्याला म्हणाला–"मित्रा! मला सोने मिळतं आहे तेवढे पुरे. आपण निघालो ते दारिद्रय नष्ट व्हावे यासाठीच नाही का? राज्ये विकत घेण्यासाठी नाही. आपण आयुष्यभरात कधी हातसुद्धा लावून पाहिले नाही, अशा सोन्याला तू भिकारडे सोने म्हणतोस कारे? मला हे ती मूल्यवान वाटते आहे. मी याच्या मदतीने आयुष्यभर श्रीमंतासारखा राहीन व दारिद्रयावर विजय प्राप्त करीन. त्याहून जास्त मला कसलीच अभिलाषा नाही. फार लोभ करणे बरोबर नाही."

अत्यंतलोभी म्हणाला–"महत्वाकांक्षा जेवढी मोठी तेवढी प्राप्ती! ही गोष्ट मी सिद्ध करून दाखवीन."

"मी पुढे आतां येणार नाही बुवा! मला मिळाले ते धन पुरे! परंतु मी येथे बसून तुझी वाट पहातो. आपण दोघे मिळून परत जाऊ." अतिलोभी म्हणाला.

अत्यंत लोभी एकटा पुढे निघाला. थोडथा वेळाने चढण जास्त जास्त उभी होत गेली व चढणे जास्त कठीण होऊ लागले. तीन दिवस झाले तरी दिवा जळून वात खाली पडण्याची लक्षणे दिसत ना. तो एका खोलगट जागेत शिरला. ते अगदी निर्जन स्थान होते. तेथे पाणीसुद्धा दिसत नव्हते. ऊन वाढत होते. कोठे पाण्याचे चिन्ह सुद्धा नव्हते आणि एकही प्राणी दृष्टीस पडत नव्हता. त्याने खूप प्रयत्न करून पाहिला, परंतु कीड मुंगीसुद्धा दृष्टीस पडली नाही. सरळ रस्ता संपत आला होता, पुसट पाऊल वाट दिसत होती, परंतु तिच्यावर कांटेरी झाडे उगवलेली होती. मनात आशा होती म्हणून पावले पुढे पुढे टाकीत होता, परंतु अतिलोभी वाट पहात

असेल तिकडे परतण्याचा किंवा सोन्यावर समाधान मानून परतण्याचा विचार त्याच्या मनाला शिवला नाही.

आणखी पुढे गेल्यावर एक सपाटशी जागा आली. त्या जागेच्या चारीबाजूला उभे डोंगर होते. तेथे एक मनुष्य भेटला. त्याच्या डोक्यावर एक चक्र होते व ते त्याचे रक्त घुसळून काढीत होते. त्याचे सर्व तोंड व अंग रक्तबंबाळ झाले होते.

अत्यंतलोभीने जवळ जाऊन त्याला विचारले–"कोण रे तू? तू येथे उभा राहून डोक्यावर हे चक्र कसलं फिरवितो आहेस? रत्नांची राशी मिळावी म्हणून

हा यज्ञ तर नाही? इकडे जवळपास कोठे पाणी आहे का?"

त्याने तो प्रश्न विचारताच त्याच्या डोक्यावरचे चक्र उडाले व अत्यंतलोभीच्या डोक्यावर येऊन पडले आणि फिरू लागले. तो घाबरून विचारू लागला–"मित्रा! हे रे काय, फार त्रास होतो आहे की रे?"

तो माणूस म्हणाला–"हे चक्र तुझ्या डोक्यावर उडून जाऊन बसले तसेच ते माझ्या डोक्यावर चढून बसले होते व मला ते असह्य झाले होते."

"तरमग हे केव्हां सोडील? डोक्यावर न थांबतां फिरते आहे आणि रक्तस्राव करून फार खुपतं आहे की रे!" अत्यंत-लोभी म्हणाला.

तुझ्या सारखाच कोणी मंत्रवलेला दिवा घेऊन आला आणि तुझ्याशी बोलू लागला की हे तुझ्या डोक्यावरून उडून त्याच्या डोक्यावर चढून बसेल." तो माणूस म्हणाला.

"हे चक्र तुझ्या डोक्यावर फिरू लागून किती काळ लोटला?" अत्यंतलोभीने विचारले.

"तूर्त राजा कोण आहे?" त्या माणसाने उलट प्रश्न केला.

"वीणा वत्सराज उदयन." अत्यंत-लोभी म्हणाला.

"मी येथे उभा राहून किती काळ लोटला सांगता येणार नाही. परंतु राम राज्य करीत असतां मी दारिद्र्याला कंटाळून जाऊन तुझ्या सारखाच एक मंत्र-वलेला दिवा घेऊन निघालो. आयुष्यभर सुखानें राहता आले असते, त्यात समाधान न मानून मी लोभाला बळी पडून मित्रांना सोडून पुढे आलो आणि येथे एका माणसाला पाहिले. त्याच्या डोक्यावर हे चक्र फिरत होते. मी त्याला कोठे पाणी मिळेल का रे, विचारले मात्र, हे चक्र माझ्या डोक्यावर येऊन बसले. कित्येक युगे लोटली, मी या चक्राखाली पिळून निघतो आहे. कारण इकडे कोणी येत नाही. देवाच्या कृपेने मंत्रवलेला दिवा घेऊन तू आलास व मला सोडविलेस." तो माणूस म्हणाला.

भल्लूक मांत्रिक

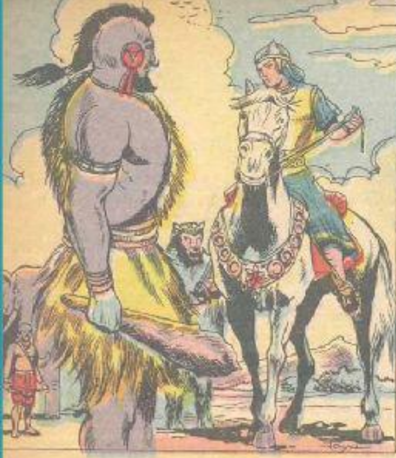
[१३]

[राजा दुर्मुख त्याच्या बरोबरचे इतर सर्व लोक मागे राहिले असतां एकटा त्याचे राज्य बळकावणाऱ्या सामंताचा पाठलाग करीत किल्लघात शिरला. किल्लघाचे फाटक फोडण्या-साठी भल्लूक व उग्रदंड प्रयत्न करीत असतां तेथे एक मायावी माकड आले. भल्लूक मांत्रिकाला व कालीवर्माला येत असलेला पाहून ते तटावरून उतरून निघून गेले. पुढे–]

कालीवर्माला व भल्लूक मांत्रिकाला पाहून आनंदातिरेकाने चांडाळ भल्लूक नाचू लागला आणि परशू फिरवीत म्हणाला–"मालक लोकांचे दर्शन किती दिवसांनी घडते आहे! आतां माझे सर्व कष्ट कायमचे नाहीसे झाल्यासारखेच!"

भल्लूक मांत्रिक रेड्यावरून उतरून चांडाळ भल्लूकाजवळ येऊन म्हणाला–"हो रे, भल्लूका! इतका खूष होण्याचे कारण नाही! ते मायावी सोंगाडे माकड आले आहे ना, ते खरोखरचे माकड नाही. मिथ्या मिश्र नांवाच्या मांत्रिकाचा तो भ्रांतिमती नावाचा शिष्य आहे. सर्वांत प्रथम त्याने माझा मंत्रदंड चोरून आणला आहे तो परत मिळविला पाहिजे!"

चांडाळ भल्लूकाला काय उत्तर द्यावे, सुचेना, तो मान हलवीत उभा असतां कालीवर्मा आश्चर्यचकित मुद्रेने उग्रदंडाकडे

पहात म्हणाला–"काय रे, भल्लूका! हा राक्षस आणि हा हत्ती आणि हा सर्व परिवार कोठून मिळवून आणलास?"

तो प्रश्न ऐकून उग्रदंड राक्षस थोडा हसला व म्हणाला–"तूच वाटते कालीवर्मा नावाचा क्षत्रिय वीर? तुझ्याविषयी चांडाळ भल्लूकाने सांगितले होते मला! आणि हेच वाटते भल्लूक मांत्रिक?" आणि दूर उभा असलेल्या चंद्रशिला नगरीचा राजा जितकेतू याच्या मंत्र्याला आणि त्याच्या बरोबरच्या काही घोडेस्वारांना आणि सैनिकांना हात वर करून दाखवीत म्हणाला–"कालीवर्मा! तुमच्या लोकांच्या मध्ये माझ्यासारख्या राक्षसाला पाहून तू आश्चर्य करीत वेळ

तोडून मी ऐकलं की तुमचा पाठलाग करीत आलेले हे सैनिक राजा जितकेतूने पाठविले आहेत, म्हणे."

कालीवर्माने आपला घोडा वळवून मागे पाहिले व तलवार उपसीत उग्रदंडाला म्हणाला–"तुझं नाव मला माहीत नाही. परंतु मला हे विचारावयाचे आहे की तुम्ही इतके जण येथे आहां, तुमच्यात प्रमुख कोण आहे? तू की चांडाळ भल्लूक?"

राक्षस त्या प्रश्नाचे उत्तर देणार इतक्यात चांडाळ भल्लूकाने जयघोष केला–"शिरीषवन भैरवा!" आणि म्हणाला–"कालीवर्मा मालक! या उग्रदंड राक्षसाचा, चोरांचा नायक मल्ल याचा आणि दुर्मुखाचे अंगरक्षक सर्वांचा प्रमुख मीच! बोला, काय हुकूम आहे?"

कालीवर्माने, किंकर्तव्यविमूढ परिस्थितीत चारही बाजूला पहात असलेल्या भल्लूक मांत्रिकाकडे पाहून विचारले–"गुरुवर्य! आपली आज्ञा काय आहे? एकदां आपल्या अंगात मंत्रबळ किती आहे हे जितकेतूच्या त्या मंत्र्याला चांगले कळले आहे, म्हणून तो जीवगुप्त आपल्यावर चालून येण्याचे धाडस करीलसे वाटत नाही. थोडे लक्षपूर्वक पाहिलेत तर कळेल की तो, घोड्यावर दूर उभा राहून कसा थरथर कापतो आहे ते!"

भल्लूक मांत्रिक निरुत्साहित नजरेने एकदां किल्लयाच्या बंद फाटकाकडे पहात म्हणाला–"माझ्या गुरुवर्यांना फसविणाऱ्या तांत्रिकाचा तो शिष्य मायावी मर्कट माझ्या पाठीमागून येत असल्याची मला कल्पनाही नव्हती, म्हणून माझा मंत्रदंड मी घालवून बसलो. ती गोष्ट मला माहीत असती तर मी मंत्रदंड नदीकाठावरच्या झाडाला टेकून ठेवून नदीत स्नानाला उतरलोच नसतो."

चांडाळ भल्लूक आपला परशू आपल्या दोन्ही तळहातावर आडवा धरून मांत्रिकासमोर पुढे येऊन म्हणाला–"मांत्रिक प्रभो! तो मंत्रदंड गेला तर त्यासाठी एवढे दुःखी होण्याचे कारण काय? हा परशू सुद्धा मंत्रविलेलाच तर आहे, नाही का? याचा प्रताप पाहून उग्रदंडसारखा राक्षसच घाबरून गेला. हा आपण घ्यावा व मला लगेच सामान्य मानव रूप देण्याची कृपा करावी."

"तू दुर्मुख राजाचे डोके कापून आणून देणार होतास त्याचे काय? आतांपर्यंत सामंत सूर्यभूपतीने आपल्या तलवारीने त्या डोक्याची शकले उडवून टाकली असतील!" उग्रदंड राक्षस म्हणाला.

दुर्मुख राजाचे नाव ऐकताच भल्लूक मांत्रिकाने दचकल्यासारखा होऊन विचा-

रले–"काय रे, चांडाळ भल्लूका, तो राजा अजून जिवंतच आहे, का रे? आणि हा सामंत भूपती कोण रे? किल्लयाच्या आत यावेळी कोणाकोणामध्ये युद्ध चालू आहे, लौकर सांग!"

चांडाळ भल्लूकाने, तो दुर्मुख राजाचा पाठलाग करीत जंगलात शिरला तेव्हां पासून त्या क्षणापर्यंत घडलेला सर्व वृत्तांत थोडक्यात सांगितला व म्हणाला–"मांत्रिक प्रभो! आपल्याला वाटले होते तेवढा तो राजा दुष्ट असेलसे मला वाटत नाही. त्यानंतर आपल्याला वाटेल ते करीन. प्रथम मला पुन्हां माणूस करा. या अस्वलाच्या रूपात आतल्या आत मी इतका

भाजून पोळून निघालो आहे की जीव नकोसा वाटू लागला आहे."

"गुरुवर्य, मला वाटते, चांडाळ भल्लूकाच्या विनंतीला नकार देणे बरोबर नाही!" कालीवर्मा म्हणाला.

भल्लूक मांत्रिकाने मंत्रवलेला परशू हातात घेऊन कोणता तरी मंत्र म्हटला आणि चांडाळ भल्लूकाच्या पायाला लावला. त्याबरोबर त्याचे अस्वलाचे पाय जाऊन त्यांच्या जागी माणसाचे पाय झाले. त्यानंतर भल्लूक मांत्रिक तो परशु चांडाळ भल्लूकच्या पायापासून डोक्यापर्यंत लावीत गेला. त्याबरोबर त्याचे सर्व शरीर माणसाचे झाले, फक्त डोके मात्र अस्वलाचेच राहून गेले.

आपण आतां माणूस झालो असे वाटून आनंदाने चांडाळ भल्लूकाने भल्लूक मांत्रिकाला सांष्टांग नमस्कार केला आणि उठून हात जोडून म्हणाला–"मांत्रिक प्रभो! किती किती दिवसांनी मला पुन्हां हे मानव रूप लाभले! मला आज जो आनंद झाला आहे तो मी बोलून शब्दात सांगू शकणार नाही."

ते ऐकून चोरांचा नायक नागमल्ल व इतर सर्व खदखदां हसू लागले. चांडाळ भल्लूक त्यांच्याकडे आश्चर्य करीत पाहू लागलेला पाहून उग्रदंड राक्षस आपली गदा चांडाळ भल्लूकाच्या डोक्याला लावून म्हणाला–"होय रे तुझे अंग, पायांपासून डोक्यापर्यंत माणसाचेच झाले आहे, डोके मात्र आहे तसेच आहे!"

चांडाळ भल्लूक रडक्या आवाजात दोन्ही हात जोडून म्हणाला–"मांत्रिक प्रभो! हा अन्याय कां? माणसाचा देह आणि डोके मात्र अस्वलाचे? तर मग अस्वलाचे रूप होते तेच बरे होते. हे तर जास्तच हास्यास्पद रूप मिळालं की?"

भल्लूक मांत्रिक दुःखी झाल्यासारखा म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! तू इतका दुःखी होऊ नकोस! तूर्त तू अस्वलाच्याच डोक्यावर मनाचे समाधान करून घे. अस्वलाचे डोके असले म्हणून काय बिघडले? त्यांत जो मेंदू आहे तो माणसाचाच आहे! माझा मंत्रदंड त्या सोंगाड्या माकडाचा रूपातल्या दुष्ट भ्रांतिमतीने चोरून नेला तेव्हांपासून माझं मंत्रबळ थोडे कमी झालं आहे. म्हणून तुला मी माणसाचे पूर्ण रूप देऊ शकलो नाही."

चांडाळ भल्लूक डोळ्यातून ढळाढळा अश्रु ढाळीत म्हणाला–"मला या विचित्र रूपात पाहून जितकेतू महाराज पुन्हां चांडाळ पदावर कसे राहू देतील? मी पुढील आयुष्य कसे घालावायचे?"

चांडाळ भल्लूकाला त्या स्थितीत पाहून कालीवर्माला कीव आली. तो त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून सहानुभूतीच्या स्वरात म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! इतका दुःखी होऊ नकोस. मांत्रिक गुरुवर्य आपला मंत्रदंड घालवून बसल्याचे कळतांच जितकेतू राजाचा मंत्री जीवगुप्त आमच्यावर सूड उगवण्यासाठी सैन्य घेऊन आमच्या पाठोपाठ येथवर आला आहे. तो पहा, मंत्री दूर उभा आहे आणि त्याच्याबरोबर सैन्य पण आहे."

चांडाळ भल्लूकाने वळून जीवगुप्त मंत्र्याकडे पाहिले व जागच्या जागी थरथर कापत म्हणाला–"त्या राजाच्या मनात काय आहे, नकळे, परंतु हा मंत्री मात्र नक्कीच माझं डोके उडवील. आतां मी काय करू? मी सर्व बाजूंनी भयंकर संकटात सापडलो आहे!"

भल्लूक मांत्रिक परशू पुन्हां चांडाळ भल्लूकाच्या हातात देत म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! तुझे धैर्य खचले असले तरी तुझ्या हातातला हा परशू नक्कीच तुझे रक्षण करील, तू निश्चित रहा!" असे म्हणत त्याने कंबरेला लोंबत असलेल्या म्यानेतून तलवार उपसली आणि म्हणाला–"ते माकड माझा मंत्रदंड घेऊन गेल्यामुळे माझ्या अंगातले मंत्रबळ पूर्वी इतके राहिले नसले तरी ही तलवार मला स्वतःचे रक्षण करायला पुरी आहे."

"मग माझं पोट कसे भरायचे? आणि माझ्या नोकराचं कसं भागायचं? येथे हा जो चोरांचा नायक नागमल्ल आहे त्याच्या

सारखं मी वाटसरूंना लुटून ते क्षुद्र जीवित घालवू म्हणता?" चांडाळ भल्लूक म्हणाला.

त्याचे बोलणे चालूच असतां मध्येच जोराने ओरडून नागमल्ल कंबरेला लोंबत असलेली तलवार जमिनीवर फेकीत म्हणाला–"काय रे, अस्वलतोंड्या! संकर जातीतल्या माणसा! मी क्षुद्र व नीच जीवित घालवितो होय? सैन्याच्या मदतीने शस्त्रास्त्रे घेऊन कोणीही मूर्ख माणूस राज्य करू शकेल, परंतु जंगलात एकट्याने राहून वाटसरूंना लुटायला जे शौर्य व पराक्रम पाहिजे त्याची तुला काय कल्पना असणार? मी आपल्या हातातली तलवार फेकली, त

मल्ल युद्धाला!" असे म्हणत त्याने दंड थोपटले.

भल्लूक मांत्रिकाने एकदा सर्वांकडे डोळे वटारून पाहिले व कालीवर्माला म्हणाला–"या सर्वांना त्यांच्यावर केवढे मोठे संकट आले आहे त्याची कल्पनासुद्धा नसल्यासारखे दिसते आहे. सर्वांना धरून त्यांची कत्तल करायला एका बाजूने तिकडे जितकेतूचा मंत्री तयार उभा आहे. नंतर किल्लयात दुर्मुख राजाचा जय होवो किंवा सामंत राजाचा आपणावर प्रसंगच ओढवणार आहे. तो सोंगाड्या भ्रांतिमती आपल्या विरुद्ध त्यांना चिथवून आपल्यावर सोडल्याशिवाय राहणार नाही."

कालीवर्मा रागाने आपली तलवार उपसून म्हणाला–"मांत्रिक गुरुवर्य म्हणाले ते ऐकलेत ना? येथे तुमचा सर्वांचा प्रमुख कोण हे ओळखलेत ना?"

उग्रदंड राक्षसाशिवाय बाकी सर्व जयघोष करू लागले–"कालीवर्माचा जय असो!"

कालीवर्मा त्यांच्याकडे पाहून व त्याच्या मनाचे समाधान झाल्यासारखा मान हलवून उग्रदंड राक्षसाजवळ जाऊ लागला, तितक्यात मंत्री जीवगुप्ताचा एक घोडेस्वार आपली तलवार खाली उलटी धरून वेगाने

त्यांच्याजवळ येऊन व घोडा थांबवून म्हणाला–"मी जितकेतू महाराजांचे मंत्री जीवगुप्त यांच्याकडून एक महत्वाचा संदेश घेऊन आलो आहे."

"अस्सं! म्हणून वाटतं तू आपली तलवार उलटी धरून आला आहेस? बरं बरं, काय निरोप आहे?" कालीवर्माने करड्या आवाजात विचारले.

"येथे तुमच्या मध्ये नगराचा जो प्रमुख चांडाळ आहे त्याने तावडतोब त्यांच्यासमोर हजर व्हावे, अशी प्रधानांची आज्ञा आहे. येतांना त्याने महाराजांनी शिरच्छेदाची ज्याला शिक्षा फर्माविली होती त्या अपराधी कालीवर्मालासुद्धा बरोबर कैद करून आणावे, असे त्यांनी आज्ञा केली आहे." मंत्री जीवगुप्ताचा घोडेस्वार म्हणाला. ते ऐकून भल्लूक मांत्रिक थोडे स्मित करून म्हणाला–"काय म्हणतोस चांडाळ भल्लूका, प्रधानांचा हुकूम ऐकलास ना? काय करणार आहेस तू?"

चांडाळ भल्लूक काय उत्तर द्यावे याचा विचार करीत काही न सुचल्यासारखा काही वेळ मान खाली करून उभा राहिला. नंतर मानवर करून म्हणाला–"कालीवर्मा मालक, आपला काय हुकूम आहे? अस्वलाचे हे तोंड घेऊन चंद्रशिला नगरीला जायचे म्हणजे राजधानीतली पोरं रस्त्यावर दगड मारतील त्यांचा मार खाऊन मरण्यासाठीच जाण्यासारखं होणार आहे! आणि मालकांना पण धरून न्यायचं आहे, म्हणे!"

कालीवर्मा चांडाळाला तलवारीचा हलक्या हाताने स्पर्श करून म्हणाला– "चांडाळ भल्लूका, मी तुझ्या स्वामिभक्तीबद्दल तुझी पाठ थोपटतो. आपण प्रथम या किल्ल्यात शिरायचे आहे. त्या मायावी मर्कटाला हुडकून त्याचा समाचार घ्यावयाचा आहे आणि आतापर्यंत राजा दुर्मुख प्राण घालवून बसला नसेल तर त्याला वांचवायचे आहे. जितकेतू राजाशी तुलना करून पाहिले तर हा दुर्मुख कितीतरी पटीने चांगला दिसतो आहे. आता जितकेतूच्या प्रधानाच्या निरोपाचे उत्तर विचारशील तर, परशूने तू त्याचे डोके उडविणार की त्याच्या तलवारीचे तुकडे करून तू त्याला पळवून लावणार, ते मी तुझ्या इच्छेवर सोडतो!"

तत्क्षण चांडाळ भल्लूकाने घोष केला– "शिरीषवन भैरवा!" आणि एक गर्जना करून दूताच्या अंगावर तुटून पडला आणि त्याच्या हातातली तलवार हिसकावून घेऊन ती तोडून तिचे तुकडे दूर फेकून देत म्हणाला–"ए, दूताधमा! मी जितकेतू महाराजांचे मीठ खाल्ले आहे आणि चांडाळाचे काम केले आहे! हा मंत्री मध्ये कोण? मुकाट्याने मंत्री महाशय येथून निघून गेले नाहीत तर त्यांचे डोके शिरीषवन भैरवाच्या चरणी अर्पण करीन असे त्यांना जाऊन सांग!"

जीवगुप्ताचा घोडेस्वार एक किंकाळी फोडून फिरला आणि घोड्याला मागे वळवून पळू लागला तेवढ्यात किल्ल्याच्या बंद फाटकाच्या बाजूने 'खणखण' आवाजापाठोपाठ "कालीवर्माचा जय असो" चा जयघोष ऐकू आला.

भल्लूक मांत्रिकाबरोबर इतर सर्व त्या बाजूला आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले. किल्ल्याचे फाटक भगभग जळू लागले होते. त्याच्या समोर रानटी शिकारी, नागमल्ल व त्याचे दोघे अनुयायी जळकी लाकडे हातात धरून विजयोल्हासाने नाचत नाचत असलेले दिसले.

(कल्पित)

अक्षम्य अपराध

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, या जगात इमान, नम्रपणा ही सर्व फुटक आहेत! इमानदार सोशिक माणसांना या जगात जागाच नाही. अशा माणसांना विश्वासघातकी, मित्रद्रोहीदेखील म्हणवून घ्यावे लागते. याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला रवींद्रची गोष्ट सांगणार आहे, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

एका गावात पद्मनाभ व वासुदेव नावाचे दोघे मित्र रहात असत. दोघे समवयस्क होते. एकाच वेळी दोघांची लग्ने झाली आणि दोघांनी गृहस्थाश्रमात प्रवेश केला. दोघांपैकी वासुदेवाच्या भाग्याने पाठ फिर-

विली. त्याची बायको रवींद्र नावाचा मुलगा झाल्यावर थोडयाच दिवसांनी मरण पावली. नातेवाईकांनी वासुदेवाचा जो थोडा जमीनजुमला होता तो लुबाडला. शेवटी वासुदेवाला दारिद्र्यात दिवस काढावे लागले. त्यानंतर आणखी काही दिवसांनी तो स्वतः रोगग्रस्त होऊन अंथरुणाला खिळला. मरणसमयी त्याने पद्मनाभाला बोलावून मुलाचा हात त्याच्या हातात दिला व म्हणाला–"बाबा रे, आतां याचा सांभाळ तूच कर."

पद्मनाभने आपल्या मित्राला दिलेले वचन पाळले आणि रवींद्राला आपला मुलगा शेखर याच्याबरोबर पालनपोषण करून वाढविले. शेखर व रवींद्र सख्ख्या भावासारखे लहानाचे मोठे झाले आणि आपल्या गावातल्या शाळेतला विद्याभ्यास त्यांनी पुरा केला.

त्यानंतर पद्मनाभने दोघांना उच्च शिक्षणासाठी राजधानीच्या शहरात पाठविले आणि दोघांना लागणारा खर्च आपला मुलगा शेखर याच्याकडे पाठवू लागला.

परंतु घरातल्या वातावरणातून बाहेर पडल्यावर शहराची हवा लागताच शेखरच्या स्वभावात बदल होत गेला. विद्याभासावरचे लक्ष कमी होऊन अमोदविनोदाकडे त्याचे लक्ष जास्त जाऊ लागले. बाप पाठवी त्या पैशातला बराचसा भाग तो पिण्यात व जुगारीत खर्च करू लागला. रवींद्र

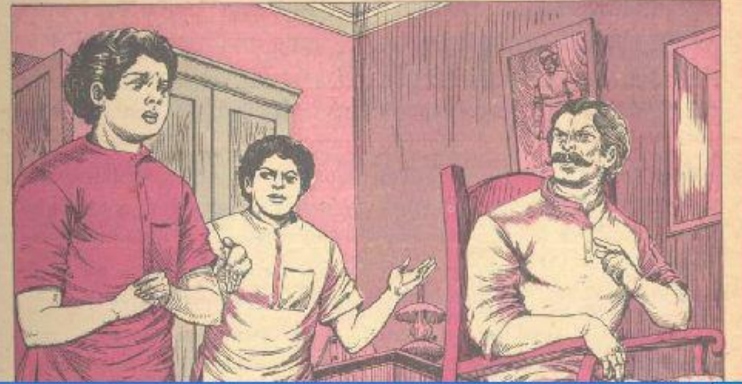

मात्र आपल्या अभ्यासात गर्क असे. त्याने शेखरला सरळ मार्गावर आणण्याचा खूप प्रयत्न केला, परंतु काही उपयोग झाला नाही. शेखर वाईट मार्गावर जाऊ लागल्याची गोष्ट पद्मनाभाला कळवावी असे त्याला वाटले, परंतु तसे केले तर शेखर आपल्यावर व आतांपर्यंत जी थोडी पैशाची मदत करतो आहे, तीसुद्धा बंद करील या भीतीने रवींद्र गप्प राहिला.

एकदा दोघे आपल्या गावी सुट्टीत म्हणून गेले. पद्मनाभने त्यांच्या अभ्यासाविषयी चवकशी केली तेव्हां शेखरने विद्याभ्यास उत्तम चालत असल्याचे सांगितले. त्या वेळीसुद्धा रवींद्रने शेखरमध्ये झालेला बदल पद्मनाभच्या कानावर घातला नाही.

दोघं मुलं राजधानीला पुन्हां निघण्या आधीच्या दिवशी पद्मनाभचे पैसे नाहीसे झाले. पद्मनाभने सर्वांना बोलावून त्या विषयी विचारले तेव्हां शेखरने शंका व्यक्त केली–"रवींद्रने उचलले नसतील ना ?"

पद्मनाभाला रवींद्रवर संशय आला नाही. कारण तो मुलापेक्षा जास्त दुःखी दिसला. तरी त्याने रवींद्रलासुद्धा बोलावून विचारले. रवींद्र चकित झाला. कारण ते पैसे शेखरने उचलल्याची गोष्ट त्याला चांगली माहीत होती. त्याने पैसे उचलले होते आणि वर वडिलांसमोर रवींद्रला म्हणाला–"तुला पैशाची तेवढीच गरज होती तर बाबांच्या जवळ मागून कां नाही घेतलेस? चोरी कशाला केलीस?"

स्वत: चोरी करून शेखरने ती गोष्ट पित्याला सांगितली नाही व त्यानेच चोरी केली असल्याचे ओळखूनही पित्याच्या व मुलाच्या मध्ये भांडण लावणेबरोबर न वाटल्याने रवींद्राने, त्यानेच पैसे उचलल्याचे कबूल केले. पद्मनाभच्या मनात अगदी पहिल्यानेच रवींद्राविषयी घृणा उत्पन्न झाली. म्हणाला– “मी तुला शिकवून मोठा करीन असे तुझ्या बापाला मी वचन दिले आणि ते पालन करण्यासाठी यथाशक्ती मी प्रयत्न केला, त्याचा असा दुष्परिणाम झाला. जगात आता कोणाचा भरंवसा करावयाचा?”

रवींद्र मान खाली घालून एक शब्दही बोलल्याशिवाय तेथून निघून गेला.

त्यानंतर काही दिवसांनी राजधानीतल्या एका जुगारीच्या अड्ड्यावर शेखरने कोणावर तरी संतापून त्याला ठोकून काढले. त्यात तो माणूस मेला. शेखर पळून गेला. परंतु खुनी शेखरच असल्याचे कळल्यावरून राजाच्या शिपायांनी त्याला अटक केली. ते कळल्यावर पद्मनाभ राजधानीच्या गावी धावत पळत आला.

शेखरची न्यायालयात चौकशी सुरू झाली. रवींद्रने शेखरला वांचविण्यासाठी साक्ष दिली तीत, शेखर खून झाला त्या वेळी घरीच होता, असे सांगितले. परंतु त्याच्या साक्षीकडे न्यायाधिशाने लक्षच दिले नाही. कारण शेखरने केलेला खून ज्यांनी प्रत्यक्ष पाहिला होता त्यांच्या साक्षीवर विश्वास करून शेखरला काळचा पाण्याची शिक्षा झाली.

शहरात आला तेव्हांपासून शेखर निरनिराळ्या व्यसनात फसत गेला व अशा तऱ्हेने तो पूर्णपणे बिघडला ही गोष्ट पद्मनाभच्या लक्षात आली. तो रवींद्रावर संतापून म्हणाला–“तूच मित्रद्रोही निघालास, तू माझ्याशीही द्रोह केलास, तू समाजद्रोही आहेस! विश्वासघातकी आहेस! यापुढे मला तोंडसुद्धा दाखवू नकोस!” असे सांगून पद्मनाभ आपल्या गावी निघून गेला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– “राजा, पद्म

बोलला? त्याचा मुलगा त्याच्याजवळ राहू शकला नाही तर स्वत:च्या मुलासारखाच रवींद्राला मानून त्यांत समाधान मानण्याऐवजी त्याला त्याने दूर कां लोटले? त्याच्या मनात स्वत:चा मुलगा व परक्याचा मुलगा असा भेदभाव होता का? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला–“पद्मनाभच्या मनात भेदबुद्धी नव्हती. प्रेम व जबाबदारी ही काय असतात ही त्याला चांगली माहीत होती. रवींद्राला त्या दोन्हीची कल्पनादेखील नसल्यामुळे एका द्रोह्यासारखा वागला. आपल्या मित्राचे हित व्हावे असेच त्याच्या मनात होते तर त्याने त्याच्या बापाला, शेखर वाईट मार्गावर जात असल्याचे सांगायला हवे होते. कारण माणूस लोक म्हणतील या तरी सरळ भीतीने मार्गावर चालतो. शेखर शहरांत जाऊन राहू लागल्यावर तो कशा तऱ्हेने वागतो आहे व कसे त्याने वागले पाहिजे हे सांगू शकणारा एकटा रवींद्रच होता. परंतु त्याने स्वत:च्या हिताकडेच पाहिले आणि शेखरच्याविषयी त्याच्या पित्याला खरी गोष्ट सांगायला कचरला. तसे त्याने वेळीच सावध केले असते तर पद्मनाभाने आपल्या मुलाला सरळ मार्गावर ठेवण्याचा वेळीच प्रयत्न केला असता. परंतु स्वत:च्या स्वार्थासाठी तो शेखरच्या जास्त पतनाला अप्रत्यक्षपणे कारण झाला. त्याने, शेखरने केलेली चोरी व नंतर खून लदविण्यासाठी खोटे बोलण्यात कमी केले नाही. त्यात त्याला स्वत:चा स्वार्थ तेवढाच दिसला. म्हणून तो समाजद्रोही ठरला. शेवटी पितापुत्रांची कायमची ताटातूट होण्यास त्याच्याशिवाय कोणाला जबाबदार म्हणावयाचे?”

अशाप्रकारे राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

पुतळा

वंग देशाचा राजा धर्मवीर प्रजेची वाहवाही संपादन करण्याच्या हेतूने राज्य कारभारात जास्त लक्ष घालू लागला. त्याने प्रत्येक गांवाच्या अधिकाऱ्याला राजाचा प्रतिनिधी म्हणून किताब दिला. दरवर्षी तो ग्रामाधिकाऱ्यांना बोलावून प्रत्येकाकडून अहवाल ऐकत असे.

ग्रामाधिकारी आपल्या अहवालात राजाची खूप प्रशंसा करीत आणि आपल्या गावाच्या गरजांची यादी त्यात देत. राजा त्यांच्या सर्व मागण्या पुऱ्या करून त्यांना खूष करी.

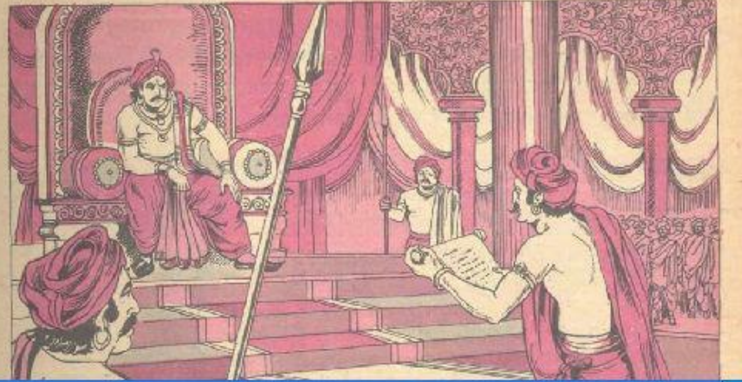
काही दिवसांनी राजा धर्मवीर याच्या मनात, प्रजेच्या मनात किती राजभक्ती आहे, हे स्वतः जाऊन पहावे असे आले. त्यासाठी त्याने प्रत्येक गावात आपला एक पुतळा स्थापन केला. त्याचे हेर येऊन पुतळ्याची राखण व पुतळ्याचा आदर प्रजा कसा करीत आहे हे येऊन राजासमोर निवेदन करीत. राजा स्वतःची स्तुती ऐकण्याचा भुकेला असला तरी प्रजेच्या हिताची कामे करण्यात त्याने कुचराई केली नाही. म्हणून प्रत्येक गावात प्रजेने राजाच्या पुतळ्याच्या चारीबाजला एक उत्तम ओटा बांधला व त्या ओटयाच्या आत फुलझाडे लावली. प्रजा फुलाच्या माळा करून दररोज राजाच्या प्रतिमेच्या गळयात घालीत व प्रतिमेला नमस्कार करीत.

राजाला ही गोष्ट अनेक हेरांकडून अनेक वार कळली. प्रजेची ही राजभक्ती ऐकून राजा आनंदाने व स्वाभिमानाने फुलून गेला.

वंगदेशाच्या सर्व खेडेगांवाची स्थिती फार चांगली होती. परंतु विक्रमपुरी नामक गावाची स्थिती मात्र अनेक प्रकारे चिंता करण्यालायक होती. सर्वात जास्त गैरसोय होती ती पाण्याची. त्या विषयी त्या गावचा ग्रामाधिकारी वीरदास याने आपल्या वार्षिक प्रतिवेदनात उल्लेख केला होता. राजाने म्हणूनच विक्रमपुरीच्या रहिवाश्यांसाठी गाडया भरभरून नदीचे पाणी पोचविण्याची खास व्यवस्था केली होती. तरी सर्व गांवकऱ्यांना पुरेसे पाणी मिळत नसे. गावातल्या प्रतिष्ठित कुटुंबांना भरपूर पाणी मिळाल्यानंतर बाकी कुटुंबाना एकेक घागरभर पाणी मिळत असे.

दुसऱ्या वर्षी जेव्हां ग्रामाधिकारी राजाकडे वार्षिक निवेदन द्यायला गेला तेव्हां त्याने निवेदन केले–"महाराज! आपण मोठी कृपा करून आमच्या गावात गाडया भरभरून नदीचे पाणी पोचविण्याची व्यवस्था केली आहे, ही गोष्ट खरी असली तरी आमच्या गावातली पाण्याची गैरसोय दूर झालेली नाही. आपण आमच्या गावांत जमिनीत कोठे कोठे खोल पाणी आहे याची माहिती सांगणाऱ्या तज्ज्ञ माहीतगारांना पाठविण्याची कृपा करावी. तेथे विहीर खणवून देण्याची व्यवस्था केल्यास पाण्याची ही गैरसोय कायमची नाहीशी होईल."

वीरदासने केलेल्या निवेदनाप्रमाणे राजाने दहा तज्ज्ञांना विक्रमपुरीला पाठविले. त्यांनी गांवभर फिरून निरीक्षण केले आणि कोठेही पाणी मिळण्याची शक्यता नसल्याचे सांगितले. परंतु पुन्हां एकदां त्यांनी जास्त लक्षपूर्वक निरीक्षण केले तेव्हां गावाच्या

मध्यभागी राजाचा पुतळा होता त्याच्या खाली पाणी असल्याचे सांगितले.

तज्ज्ञ वीरदासाला म्हणाले–"हे पहा, या जागे शिवाय इतर कोठेही पाणी मिळणे शक्य नाही. राजाच्या पुतळ्या खाली विहीर खणली तर पाणी भरपूर मिळेल."

त्यानंतर वीरदासने, तज्ज्ञांनी सांगितले ते राजासमोर जाऊन निवेदन केले आणि पुतळ्याच्या जागी विहीर खणण्याची परवानगी मागितली.

ते ऐकून राजाला राग आला. "हे निवेदन करण्याची हिंमत तुला झालीच कशी?" असे सांगून राजाने वीरदासाला त्याच्या पदावरून काढून टाकले आणि त्या दहा तज्ज्ञांना तुरुंगात टाकले.

त्यानंतर राजाने विक्रमपुरीला पहिल्यापेक्षा दुप्पट पाणी पाठविण्याची व्यवस्था करून दिली. तशी त्याने आज्ञा काढली.

काही दिवसांनी राजा विक्रमपुरीच्या प्रजेच्या मनात राजाविषयी आदरभाव किती आहे व प्रजा राजाविषयी काय म्हणते हे ऐकण्यासाठी स्वतः वेष पालटून गेला. तेथे जाऊन पाहिले तर त्याच्या पुतळ्यावर धुळीचे थर जमलेले आणि चारीबाजूच्या जागेत फुलझाडांऐवजी कांटेरी झाडे उगवलेली दिसली. गावकरी त्या पुतळ्याकडे ढुंकूनसुद्धा पहात नव्हते. कारण प्रजेला राजापेक्षा पाण्याचे प्राधान्य वाटत होते.

तेव्हां राजाच्या मनात ज्ञानोदय झाला. त्याने तज्ज्ञांना तुरुंगातून सोडवायला आज्ञा केली आणि आपला पुतळा होता त्या जागी एक मोठी विहीर खणविली. त्याने वीरदासाला पुन्हां त्या गावचा ग्रामाधिकारी म्हणून नेमले.

काही दिवसांनी राजा पुन्हां विक्रमपुरीला वेष पालटून गेला. तेव्हां तेथे जाऊन पाहल्यावर त्याला आश्चर्याचा धक्का बसला की विहिरीजवळच एका सुंदर फुलवाडीत त्याच्या संगमरवरी पुतळ्याची स्थापना करण्यात आली होती. तो पुतळा विक्रमपुरीच्या प्रजेने चंदा वसूल करून तेथे उभा केला होता.

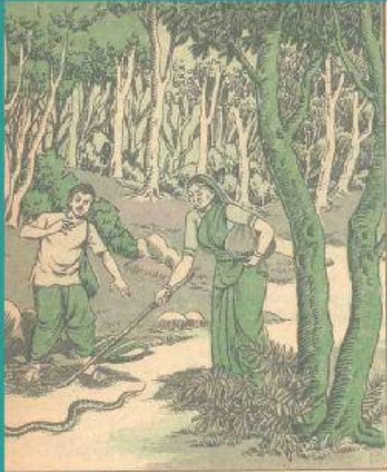
प्रवासात सोबत

रामूची आई साठ वर्षांची म्हातारी होती. ती थोरल्या मुलीकडे जाऊन यावे, म्हणून कित्येकदां म्हणाली, परंतु रामूला बरोबर जायला वेळच मिळाला नाही. बरोबर कोणाची तरी सोबत पाहून पाठवून द्यावे म्हणावे तर सोबत मिळेना. एकूण बरेच दिवस तिच्या मनातली इच्छा मनातच राहून गेली. सुदैवाने अनपेक्षितपणें शेजारचा राजू त्याच गावी जाणार असल्याचे कळल्यावरून रामूने तिच्या निघण्याची सर्व तयारी केली.

रामूच्या आईने एका गाठोड्यात सर्व कपडे बांधून घेतले. रामूने स्वतः तयार केलेली तपकीर एका डबीत घालून आपल्या मेहुण्याला द्यायला सांगून आईला दिली. म्हातारीने नातवंडासाठी खाऊ म्हणून लाडू करून एका डब्यात घेतले. रामूने प्रवासात खर्चाला थोडे पैसेसुद्धा दिले.

राजूला बरोबर म्हातारीला घेऊन जाण म्हणजे एक ओझेंच डोक्यावर पडल्यासारखे वाटले. परंतु शेजारी म्हणून त्याला होकार द्यावा लागला होता. गावाच्या वेशीबाहेर आल्याबरोबर तो म्हातारीला म्हणाला– "आजी, जवळ पैसे असतील ते माझ्याजवळ द्या ठेवायला. मी संभाळून ठेवतो." म्हातारीने पैसे दिले. त्याने आपल्या पिशवीत ठेवून पिशवी कनवटीला खोचून ठेवली.

दुपारच्या सुमारास दोघं कोणत्यातरी वाटेतल्या गावी पोंचली. एकाएकी आकाश भरून आले व पाऊस पडू लागला. गावाबाहेर काही झोपड्या दिसल्या. त्यांमध्ये एक कौलारू घर होते, राजूने त्या घराच्या पुढच्या अंगणांत जाऊन दार जोरजोराने वाजविले. खिडकीतून एका बाईने डोकावून पाहून थोड्याशा रागाच्या स्वरांत विचारले–"कोण रे तू? काय पाहिजे तुला?"

"पाऊस पडू लागला आहे. तुमच्या घरात थोडा वेळ थांबायला आसरा द्याल का?" राजूने विचारले.

"शक्य नाही. घरांत पुरुष मंडळी नाहीत. आणखी जा कोठें तरी!" म्हणाली ती बाई स्पष्ट शब्दात.

तेव्हां म्हातारी खिडकी समोर येऊन म्हणाली–"पावसांत भिजतो आहों हो, ताई! तुला मी आईसारखी आहे की ग! आमचा मुलगा तुला थोरल्या भावासारखा आहे! दार उघड बाई, घाबरू नकोस!"

म्हातारीला पाहतांच ती बाई उठून धावत आली आणि दार उघडून 'आत या', म्हणाली. आत पाऊल टाकताच म्हातारी जुनी ओळख असल्यासारखी बोलू लागली आणि आपल्या पूर्वीच्या चार पिढ्यांचे आणि पुढल्या पिढ्यांचे चऱ्हाट सांगू लागली. म्हातारी 'नको नको' म्हणत असतां त्या घरच्या गृहिणीने चूल पेटवून सैंपाक केला व दोघां पाहुण्यांना जेवायला वाढले.

त्यानंतर पाऊस थांबला.

"बरं येतो, मुली! दूर जायचं आहे." असं सांगून म्हातारी निघाली तर ती गृहिणी म्हणाली–"परत येतांना एक दिवस राहून जा." म्हातारीकडून तसें वचन घेऊन तिने त्यांना निरोप दिला.

"आपण गोड बोलून परक्या माणसांना आपलं करून घ्यावं लागतं." म्हातारी म्हणाली.

दोघं एका बांधावरून जात असतां एक काळा साप आडवा आलेला दिसला. त्याला पाहून राजू घाबरून गेला व मोठमोठ्याने ओरडू लागला, परंतु साप जागचा हलला नाही.

म्हातारीने आपल्या हातातली काठी जमिनीवर जोराने आपटली, त्याबरोबर साप फडा करून क्षणभर उभा राहिला आणि लगेच शेजारच्या झुडपात निघून गेला.

"सांपाला कान नसतात. जमिनीचा हादरा भासला की त्याला कळते." म्हातारी राजूला म्हणाली.

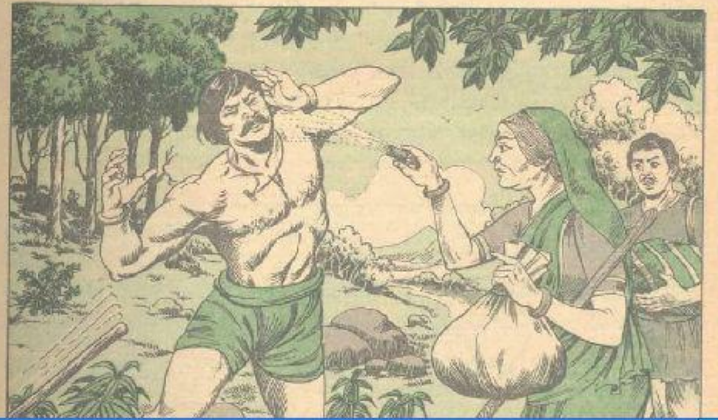
काळोख पडायची वेळ झाली तेव्हां दोघं एका टेकडीच्या बाजूने जात असता कोणी तरी चोर की लुटेरा एकदम उडी मारून आडवा उभा राहिला व सुरा दाखवून राजूला म्हणाला–"तुझ्याजवळ जे असेल ते मुकाट्याने समोर ठेव!"

राजू वरपासून खालपर्यंत थरथर कापत होता. तो कनवटीची पिशवी काढून देण्याच्या प्रयत्नात असलेला पाहून म्हातारी म्हणाली–"थांब रे बाबा! पैशासाठी कोणी जीव घेतो का? पैसे माझ्याजवळ आहेत. त्याला धमकावून काय फायदा?" असे म्हणत तिने बोचके सोडून त्यातली तपकिरीची डबी काढली व झांकण काढतांच चिमूटभर तपकीर घेऊन चोराच्या डोळ्यांत फेकली. चोर मोठ्याने ओरडू लागला व हातातला सुरा टाकून दोन्ही हातांनी डोळे चोळू लागला.

सुरा उचलून म्हातारी राजूला म्हणाली–"त्याला नको रे सुरा भोसकूस! पैशासाठी बिचाऱ्याने स्वतःचा जीव धोक्यात घातला! त्याचा जीव घेऊन आपल्याला काय मिळणार?"

चोर डोळे झोंबत असून व डोळे उघडणे अशक्य असूनही रस्ता दिसत नव्हता तरी पळाला आणि अदृश्य झाला.

"संकट आले की फार विचार करीत बसायचं नाही की भ्यायचं नाही. प्रसंगावधान राखायचं!" म्हातारी म्हणाली. राजूने मान हलवून म्हातारी म्हणाली ते मान्य केले

दिवे लागणीला ते कोणत्यातरी गावी पोचलं. आणखी पुष्कळ पुढे जायचं होतं.

"आपण आपल्या ठिकाणावर पोचू, तो पर्यंत एक प्रहर रात्र उलटून गेलेली असणार. मला भूक लागली आहे. मी दुकानतून काहीतरी घेऊन खातो व तुमच्यासाठी फळं घेऊन येतो." म्हणत राजू निघून गेला.

म्हातारी एका घराच्या ओटीवर बसून राहिली. बराच वेळ झाला तरी राजू आला नाही. काय झालं बुवा, असा विचार करीत ती दुकानं होती त्या बाजूला गेली.

"तू खाऊनपिऊन घेतलेस आणि कोणी पैशाची पिशवी लांबविली म्हणतो आहे, लबाड! तुझ्यासारख्या कित्येकांना पाहिले आहे, मी! तू पैसे दिले नाहीस तर तुझ्याकडून हमाली करवून पैसे वसूल करून घेईन." दुकानदार राजूला म्हणाला.

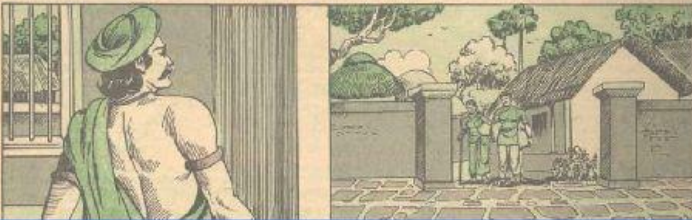
म्हातारीला घडलेली गोष्ट कळायला वेळ लागला नाही. तिने बोचके सोडून राजूने खाल्ले होते तेवढ्याचे पैसे दिले आणि म्हणाली–"चल आतां!"

"माझी पिशवी वाटेत कोठेतरीं निसटून पडल्यासारखी वाटते आहे. परंतु तुम्ही तर आपल्या जवळचे पैसे मला दिले होते, नाही का? मग तुमच्याजवळ हे पैसे कोठून आले?" राजूने म्हातारीला विचारले.

"पैसे कधी एकाच जागी ठेवतात का रे, बाळा! चार निरनिराळ्या जागी ठेवावेत!" म्हातारी म्हणाली.

आई मुलीकडे आठवडाभर तरी राहील, असे रामूला वाटले होते, बरीच आधी परतलेली पाहून त्याने चकित होऊन विचारले–"आई, इतकी लौकर परतलीस की?"

"काय करू बाबा! मुलीला भेटले! बिचारा राजू परत येते वेळी 'एकटा कसा जाऊ', म्हणून कुरकुर करू लागला व बरोबर सोबत चला म्हणून हातापायां पडू लागला. 'बरं म्हटलं' आणि निघाले!" म्हातारी म्हणाली.

अत्रि ऋषी

ऋषीत देवर्षी, ब्रह्मर्षी, राजर्षी, विप्रर्षी असे अनेक प्रकार आहेत. काहीराक्षस ऋषीसुद्धा आहेत. यांपैकी अत्री ऋषीं हे ब्रह्मदेवाचे मानसपुत्र होते.

अत्रि ऋषींच्या पत्नीचे नाव अनसूया होते. तिने मोठी तप:चर्या करून तपोबल प्राप्त केले होते. म्हणून एकदा ब्रह्मा, विष्णू आणि महेश आपापल्या वाहनांवर बसून अत्री मुनींच्या आश्रमाच्या वाटेने मेरुपर्वतावर जात असतां त्यांची वाहने आश्रमाजवळ अडली. म्हणून त्यांना दुसऱ्या वाटेने जावे लागले होते, म्हणे.

एकदां पृथ्वीवर भयंकर दुष्काळ पडला असतां अनसूयेने आपल्या तपोबलाने गंगेला पृथ्वीवर आणून प्रवाहित केले आणि दुष्काळ नाहीसा केला.

आणखी एकदां कौशिक नावाच्या एका माणसाला उजाडतांच मरण येईल असा शाप लागला होता. कौशिकाची बायको अनसूयेची मैत्रीण होती. तिला वैधव्य येऊ नये यासाठी अनसूयेने ती रात्रच नव्हे तर आणखी दहा रात्री आपल्या तपोबलाने लांबविल्या होत्या, म्हणे.

अत्रि मुनी पुत्रप्राप्तीसाठी तपश्चर्या करीत असतां, ब्रह्मा, विष्णू व महेश प्रगट झाले, म्हणे. तेव्हां "मी फक्त एका मुलासाठी तपश्चर्या करीत होतो, मग तुम्ही तिघे कशाला आलात?" असे अत्री मुनींनी त्यांना विचारले.

"आम्ही तिघे आमचा अंश असलेला मुलगा तुला द्यायला आलो आहे," असे तिघे म्हणाले.

त्याप्रमाणे अत्रीला ब्रह्मदेवाचा अंश म्हणून सोम, विष्णूचा अंश म्हणून दत्तात्रेय आणि शंकराचा अंश म्हणून दुर्वास नावे पुत्र जन्मले. परंतु अत्रीला पुष्कळच मुले

होती असे सांगतात. अत्रीची मुले तीच आत्रेय झाली. अत्री हे एक कुलपती झाले.

श्राद्धविधी कसा करावा, ही गोष्ट सर्व प्रथम अत्री मुनींनीच सांगितली. पितृपक्षांत पिंडदान हे दर वर्षी पित्याला, पितामहाला आणि प्रपितामहाला करावयाचे असते व प्रत्येक महिन्यात अमावस्येला करावयाचे ते तर्पण फक्त पित्याला असे अत्रींनी निमीला सांगितले होते.

राजा हा देवांशसंभूत असतो हे अत्री मुनींनीच सर्वांत प्रथम पाहिले होते.

ब्रह्मावर्त देशात पृथू नावाचा चक्रवर्ती राजा होता. त्याने नव्याण्णव यज्ञ केले आणि सरस्वती नदीच्या काठी शंभरावा अश्वमेध यज्ञ करण्याचा प्रयत्नात असतां इंद्राने ईर्ष्यावश यज्ञाचा अश्व चोरून नेला. पृथू राजा यज्ञ करीत असतां अत्रीमुनी तेथेच होते.

नंतर अत्री सर्वसंगपरित्याग करून तपश्चर्या करण्यासाठी निघाले तेव्हां 'कुटुंब पोषणाची व्यवस्था केल्याशिवाय तुम्हांला तपश्चर्येला जातां येणार नाही' असे पत्नीने सांगितले. भूभार वहन करण्याची सर्व जबाबदारी क्षत्रियाची आहे असा विचार करून अत्री मुनी पृथू राजाकडे गेले व त्याची स्तुती करीत म्हणाले–"तू देवांश असलेला इंद्र आहेस!"

त्याला विरोध केला तो गौतम मुनींनी. ते त्यावेळी तेथेच उपस्थित होते. दोघांचा जो वादविवाद झाला त्या विषयी शेवटी सनत्कुमारांनी "अत्री मुनींनी पृथूची स्तुती केली ती युक्तच होती." असा निर्णय दिला.

पृथू राजाने अत्री मुनींनी अपार धन दिले. त्याचा पिता वेन अत्यंत दुष्ट होता, म्हणून त्याच्या प्रजेने त्याचा "पिसाळलेल्या कुत्र्या" सारखा वध केला होता. अशा परिस्थितीत अत्री व सनत्कुमार यांच्या-सारख्यांकडून 'देवांशसंभूत' असे म्हणवून घेण्यात त्याला साहजिकच आनंद झाला.

"सुवर्णदान करणारा सर्व इच्छित देतो!" असे अत्रि मुनींनीच प्रथम पाहिले. अत्री हे कुबेराच्या गुरूंपैकी एक होते.

तुलसीचा जन्म वृत्तांत

एकदां इंद्र शंकराच्या दर्शनासाठी कैलासपर्वतावर गेला असता त्याला एक व्यक्ति एका शिळेवर निश्चळ बसलेली दिसली. शंकराला भेटायला जायची वाट त्या व्यक्तीला विचारतां ती व्यक्ती काहीच बोलली नाही. म्हणून इंद्राने आपले वज्रायुध त्या व्यक्तीच्या डोक्यात हाणले.

तत्काळ त्या व्यक्तीच्या डोक्यातून अग्निज्वाळा भगभग करीत बाहेर आल्या कारण ती व्यक्ती म्हणजे स्वतः शंकरच होता. इंद्राने शंकरा-जवळ क्षमा मागितली व भस्मीभूत न होता वांचला.

शंकराच्या डोक्यातून निघालेल्या ज्वाळा आकाशापर्यंत पोचल्या व त्यांनी समुद्रात पडून एका मुलाचे रूप धारण केले.

कोपाग्नीतून जन्मलेला तो मुलगा एक भयंकर राक्षस झाला. समुद्राने त्याला ब्रह्मदेवाला दिला. त्याचे पालन करणे ब्रह्मदेवाला शक्य झाले नाही. तोच जलंधर नामे प्रसिद्ध राक्षस झाला.

काही दिवसांनी जलंधर राक्षसांचा राजा झाला. त्याने पृथ्वीवरच्या सर्व राजांना जिंकून देवलोक जिंकण्याचे ठरविले.

त्याने राक्षसांच्या सैन्यानिशी इंद्राच्या अमरावतीवर स्वारी केली. इंद्रावरचा शंकराचा राग यारूपे पुन्हा प्रगट झाला. देवांची दाणादाण उडून गेली.

त्या युद्धात इंद्राचा व सर्व देवांचा पराभव झाला आणि जलंधराने अमरावती काबीज केली. इंद्र कैलास पर्वताकडे धावला आणि जलंधरला आवरण्यासाठी शंकराची मनधरणी केली.

'आपली ही कुकर्मे आतां पुरी कर' असे शंकराने जलंधराला बजावून सांगितले, परंतु काही उपयोग झाला नाही. आतां जलंधराचा संहार करण्याची जबाबदारी स्वत: शंकरावर येऊन पडली. परंतु विचित्र गोष्ट अशी की शंकर त्याचे काही करू शकला नाही. त्याचे एक कारण होते.

जलंधराचे रक्षण करणारी अद्भुत शक्ती एक होती ती त्याची बायको वृंदा. ती नित्य नियमितपणे विष्णूची पूजा करीत असे. ती आपल्या पतीच्या संरक्षणासाठी नित्य ध्यान धरून असे. त्या अवधीत जलंधरच्या जिवाला कोणताही अपाय घडणे शक्य नव्हते.

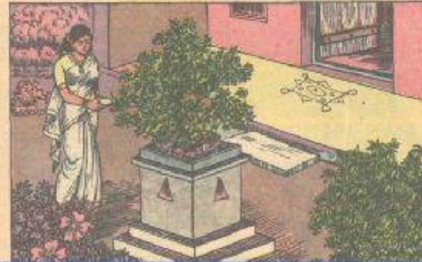

देवांनी विष्णूकडे जाऊन मदतीसाठी त्याची मनधरणी केली. विष्णु संकटात पडला. वृंदाच्या भक्तीमुळेच जलंधरचे रक्षण होत होते. परंतु जलंधरचा शेवट होणे आवश्यक होते.

विष्णू जलंधरचे रूप घेऊन वृंदाकडे आला. पती विजयप्राप्ती करून परतला, असे वाटून वृंदाचे ध्यान भंग झाले व ती उठून उभी राहिली. तत्क्षण शंकराने जलंधराचा वध केला.

चूक लक्षात आल्यावर वृंदाने पतीच्या देहाबरोबर चितेवर बसून सहगमन केले. तिच्या चितेच्या भस्मातून तुलसीचे रोपटे उगवले व ते विष्णूला अत्यंत प्रिय पात्र ठरले. म्हणून सर्व तुलसीची पूजा करतात व तुलसी-दल वाहून विष्णूची पूजा करतात.

प्रह्लाद

हिरण्यकश्यपूने ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या सुरू केली. त्यावेळी त्याची बायको गरोदार होती. त्याच वेळी देवा-दानवांचे युद्ध झाले आणि दानवांना कोणी योग्य पुढारी न मिळाल्याने त्यांचा त्या युद्धात पराभव झाला.

राक्षसांवर विजय मिळाला त्या वेळी इंद्राच्या हातात लीलावती बंदी म्हणून आली. नारदाने इंद्राला समजावून सांगितले की लीलावती एक साध्वी स्त्री आहे, तेव्हां तिला सोडून द्यावे.

लीलावती गरोदर असल्यामुळे तिला मुलगा झाला तर त्याला ठार करून लीला-वतीला सोडून दिले जाईल, असे इंद्राने वचन दिले.

"लीलावतीच्या पोटी जन्मलेला मुलगा एक थोर भक्त होणार आहे, तेव्हां त्याचा वध करू नकोस!" असे इंद्राला बजावून सांगून व त्याच्याकडून ती गोष्ट करून घेऊन नारद लीलावतीला आपल्या आश्र-मात घेऊन गेला. तेथे त्याने लीलावतीला भगवद्भक्तीचा उपदेश केला. त्या उप-देशाचा ठसा लीलावतीच्या पोटातल्या प्रह्लादाच्या मनावर बसला. तो जन्मतः विष्णु भक्त झाला.

नंतर हिरण्यकश्यपूच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन ब्रह्मदेवाने दर्शन दिल्यावर त्याने ब्रह्मदेवाकडून कोणत्याही परिस्थितीत त्याला मरण येणार नाही असा वर प्राप्त केला. त्याने आपल्या बायकोला व मुलाला नारदाच्या आश्रमातून बोलावून नेले आणि शुक्राचार्यांच्या चंडामर्क नावाच्या मुलाकडे विद्याभ्यासाठी ठेवले.

प्रह्लादाने लौकरच सर्व वेदशास्त्रांचा अभ्यास पूर्ण केला आणि आपल्या सहपाठी मुलांना वेदांत व विष्णुभक्ती शिकवू लागला.

चंडामर्कने तसे न करण्याबद्दल किती सांगून पाहिले. परंतु प्रह्लादाने तिकडे दुर्लक्ष केले.

एकदा हिरण्यकश्यपूने आपल्या मुलाचा विद्याभ्यास कोठवर आला आहे, या गोष्टीची चौकशी करण्यासाठी प्रह्लादाला बोलावून घेतले व त्याला मांडीवर घेऊन लाडिक-पणे एकादा श्लोक म्हणायला सांगितले.

लगेच प्रह्लाद विष्णुभक्तीचे एक गीत म्हणू लागला.

"विष्णू हा देवांचा देव आहे; आपला शत्रू आहे. आतां त्रिलोकाचा स्वामी मीच आहे. म्हणून तू विष्णूचे स्तवन करण्याची गरज नाही." असे हिरण्यकश्यपू प्रह्लादाला म्हणाला.

तरी प्रह्लाद विष्णुभक्ती सोडायला तयार झाला नाही. पिता किंवा गुरु त्याला त्या मार्गापासून वळवू शकले नाहीत. प्रह्लाद हा आपल्या वंशाला कलंक लावणारा मुलगा आहे असे मनाशीं ठरवून हिरण्य-कश्यपूने त्याला ठार करण्यासाठी अनेक प्रयत्न करून पाहिले. त्याने त्याला डोंग-राच्या कड्यावरून खाली ढकलून पाहिले. त्याच्या अंगावर साप सोडून त्यांच्या करवी त्याला ठार करण्याचा प्रयत्नही करून पाहिला. हत्तींच्या पायाखाली देऊन पाहिले. परंतु काही एक उपयोग झाला नाही. हिरण्यकश्यपूने गोड बोलून, भीती दाखवून अनेक प्रकारे मुलाचे मन विष्णुभक्तीपासून दूर वळविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, परंतु निरुपयोग. तो मेला नाही व त्याने हरिभक्ति सोडली नाही.

प्रह्लादाच्या समोर, तो हरि म्हणून मानतो त्याचा वध करून आपला थोरपणा दर्शविण्यासाठी हिरण्यकश्यपू मुलाला एक खांब दाखवून "तुझा हरि यात आहे का रे?" असे विचारले.

"तो सर्वव्यापी आहे!" प्रह्लाद म्हणाला.

हिरण्यकश्यपूने आपली गदा घेऊन तिचा प्रहार त्या खांबावर केला. खांब दुभंगला व त्यांतून नरसिंह प्रगट झाला आणि ब्रह्म-देवाने दिलेल्या वराविरुद्ध न करतां हिरण्य-कश्यपूचे पोट फाडून त्याचा वध केला.

फार पूर्वी नेपाळ देशाला लागून शाक्यांचे राज्य होते. शाक्य देशाची राजधानी कपिलवस्तू. हे शक्य त्या काळच्या कोशल देशाचा राजा प्रेसनजित याचे सामंत राजे होते. तसे अधीन राजे असूनही त्यांना आपल्या जातीचा दुरभिमान होता. म्हणून ते इतर जातींच्या लोकांशी विवाह संबंध ठेवीत नसत.

कोशलदेशाच्या राजवंशीयांची गौतम बुद्धावर अपार भक्ती होती. बुद्ध हा शाक्यवंशीय होता. म्हणून गौतम बुद्धाशी आपले आणखी जवळचे नाते व्हावे, या हेतूने शाक्य वंशीय राजकन्येशी विवाह करून तिला आपली पट्टराणी करून घ्यावे असे कोशलचा राजा प्रसनजित याने ठरविले.

त्या प्रमाणे प्रसनजिताने आपला एक दूत पाठवून आपली इच्छा शाक्य वंशीय राजांना कळविली. शाक्य राजे पेचात पडले. कोशल राजाच्या इच्छेप्रमाणे केले नाही तर कोशलराज शाक्य राज्य नष्ट केल्याशिवाय राहणार नाही. केले तर त्यांच्या कुळाच्या परंपरेविरुद्ध त्यांची मान खाली होईल. म्हणून शाक्य राजांनी राज्य सभा बोलाविली. दरबाऱ्यांचा सल्ला घेतला. पुष्कळ उहापोह झाला.

तेव्हा महानाम नावाचा प्रमुख शाक्य म्हणाला–"तुम्ही कोणी घाबरण्याचे कारण नाही. माझी मुलगी वासवक्षत्रिय ही दासीला झालेली मुलगी आहे, रुपवती आहे. ती शाक्य राजकन्या आहे असे सांगून कोशल राजाकडे तिला पाठवू या." ती गोष्ट सर्वांना मान्य झाली. संकट टळले असे सर्वांना वाटले.

कोशल राजाच्या दूताला बोलावून महानाम म्हणाला–"आम्ही कन्यादान

करीत आहों, तुम्ही या मुलीला आपल्या देशात घेऊन जावे. परंतु वंशाचा अभिमान शाक्य राजांना फार असल्याचे दूताला चांगले माहीत होते. तेव्हां इतक्या सहजी शाक्य राजे तयार कसे झाले हा संशय दूताच्या मनात राहून गेला. 'ही मुलगी शाक्यकन्या नसणार. आपल्याला शाक्यांनी नक्कीच फसविले आहे', असा संशय त्यांच्या मनात राहून गेला.

म्हणून दूतप्रमुख म्हणाला–"एक अट आहे, तुमच्या बरोबर एकाच ताटात ही मुलगी जेवली तर आम्ही या मुलीला घेऊन जाऊ, नाहीतर नेणार नाही." शाक्य राजे पुन्हा पेचात पडले. पुन्हा विचार केला. काय वाटेल ते करून कोशल राजाच्या दूताला फसवून पाठविले पाहिजे, असे ठरवून त्यांनी एक युक्ती काढली.

त्या दिवशी महानाम जेवायला बसला. थोडे वाढून झाल्यावर दूत व इतर लोक येऊन बसले. महानाम एका दासीला बोलावून म्हणाला–"मुलीला घेऊन ये, माझ्या बरोबर ती जेवणार आहे." लगेच वासवी आली व बापाबरोबर त्याच्या ताटात जेवायला बसली. महानामने एक घास तोंडात घातला. वासवक्षत्रियनेसुद्धा त्याच्या ताटात हात घातला. महानाम दुसरा घास घेऊ लागला.

इतक्यात एका सैनिकाने येऊन एक पत्र आणून दिले व म्हणाला–"प्रभो! अवंतीच्या राजाने हे पत्र पाठविले आहे. आतांच्या आतां उत्तर मागतो आहे."

महानामाचा उजवा हात ताटातच होता. डाव्या हाताने पत्र घेऊन त्याने वाचले व मुलीला म्हणाला–"तू खात रहा, मुली!" वासवी जेवत राहिली. महानाम अत्यंत गंभीर होऊन पत्र वाचीत राहिला. एकदां, दोनदां, तिनदां त्याने पत्र वाचले. मुलीचे जेवण झाल्यावर बापाने व मुलीने उठून हात धुतले.

कोशलराजाच्या दूतांना या सर्व नाटकातले रहस्य कळले नाही. वासवी महानामाची मुलगीच असल्याची त्यांची खात्री झाली. महानामाने आपल्या मुलीची थाटामाटाने पाठवणी केली.

कोशल राजाने अत्यंत आनंदाने वासवीशी लग्न करून तिला आपली पट्टराणी केले. काही काळ लोटल्यावर वासवक्षत्रियेला एक सुंदर मुलगा झाला. त्याचे नाव विरूढप असे ठेवले.

विरूढप लहानाचा मोठा झाला. एके दिवशी तो आईजवळ गेला व म्हणाला–"आई, सर्व माझे सवंगडी मित्र आपापल्या आजोळी जातात येतात. मी सुद्धा माझ्या आजोळी जाऊन येतो." ते ऐकून वासवक्षत्रियेला डोक्यावर वीज पडल्यासारखे झाले. तिने त्याला "कशाला रे? येथे गंमत कमी आहे का?" असे सांगून अनेक प्रकारे त्याचे मन फिरविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु ती जितके 'नको' म्हणे तितका त्याचा हट्ट वाढतच गेला.

शेवटी ती मुलाला आजोळी पाठवायला तयार झाली व गुप्तपणे तिने आपल्या वडिलांना पत्र पाठविले–"तुमचा नातू कपिलवस्तूला येतो आहे. त्याला हे आपले गुपित कळणार नाही, याची काळजी बाळगावी."

विरूढप येणार असल्याचे कळताच राजधानीतल्या सर्व शाक्यांनी आपापल्या

सर्व मुलांना जवळपासच्या खेडेगावांतून पाठवून दिले. कारण दासीपुत्र विरूढपला कोणी शाक्यवंशीयाने नमस्कार करू नये हा त्यांचा हट्ट होता.

विरूढप कपिलवस्तूला आला. त्याच्या सत्कारार्थ सर्व शाक्यांनी एक मोठी सभा केली. तेथे सर्व क्रमाने बसले व राजकुमाराची ओळख करून देण्यात आली. विरूढपाने प्रत्येकाला नमस्कार केला, परंतु शाक्यांपैकी ऐकाने देखील परत नमस्कार केला नाही. विरूढपला त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले.

काही दिवस कपिलवस्तूला राहून विरूढप कोशल देशाच्या राजधानीला

परत जायला निघाला. त्याच्या सैनिकांपैकी एकजण ते उतरले होते तेथे काहीतरी वस्तू विसरून आला होता. म्हणून तो परत गेला. तेथे त्याला एक विचित्र दृश्य पहायला मिळाले. विरूढप ज्या आसनावर बसला होता ते आसन एक दासी दुधाने धूत होती आणि काहीतरी गुणगुणत होती.

सैनिकाने त्या दासीला विचारून मुख्य गोष्ट काढून घेतली. ती गोष्ट त्याने आपल्या बरोबरच्या सैनिकांना सांगितली. एक गोंधळ उडून गेला. शेवटी ती गोष्ट विरूढपच्या कानावर गेली. "मी बसलो होतो ते आसन शाक्यांनी दुधाने धुवून शुद्ध केले का? हे एवढ्याने भागणार नाही. ते आसन शाक्यांच्या रक्ताने धुवून काढतो. त्याशिवाय ते पवित्र होणार नाही!" अशी त्याने प्रतिज्ञाच केली.

विरूढप कोशल देशात पोचताच कोशल राजाला हे कपटनाटक कळले. तो संतापला. परंतु गुरु गौतमबुद्धाचा अपमान होईल असे काही करता कामा नये असा विचार करून त्याने शाक्य राजांच्या विरुद्ध काही केले नाही.

परंतु विरूढपने बापाचे मानले नाही. उलट तो बंड करून बापाच्या जागी कोशल राज्याच्या सिंहासनावर बसला. राजा होताच त्याने शाक्य वंशाचा नाश करण्याचे ठरविले. वासवक्षत्रियेने डोळ्यात पाणी आणून मुलाचे मन वळविण्याचा खूप प्रयत्न केला. परंतु तो आपल्या निश्चयापासून ढळला नाही.

एक मोठे सैन्य घेऊन त्याने शाक्य राज्यावर स्वारी केली. शाक्यांना विरूढपासमोर टिकाव धरून राहणे अशक्य झाले. विरूढपने दयामाया सोडून सर्व शाक्यांची कत्तल केली. रक्ताचे पाट वाहू लागले.

त्या रक्ताने तो ज्या जागी बसला होता ती जागा त्याने धुवून काढली. अशा तऱ्हेने विरूढपने शाक्यांवर सूड उगवला. शाक्य राज्य आणि शाक्य वंशाचा नाश झाला.

धडा मिळाला

सोनूशेट सावकाराकडे कोणी नोकरी करायला तयार नसे. कारण सोनूशेट काहीतरी कारण सांगून नोकराला महिन्याचा पगार देत नसे. काममात्र भरपूर करवून घेई. एकदा भीमू नावाचा नोकर त्याच्याकडे नोकरीला लागला. सोनूशेटने भीमूला बजावून सांगितले की सांगेन ते काम करावे लागेल, आणि सांगितलेले काम केले नाही की पगार मिळणार नाही. भीमू त्या गोष्टीस कबूल झाला. एक महिना झाल्यावर भीमू पगार मागू लागला.

"हे पहा, सांगतो ते काम आधी कर. मी पगार देतो." असे सांगून सोनूशेटने दोन काचेचे ग्लास भीमूच्या हातात दिले व म्हणाला–"तू या लहान ग्लासात मोठा ग्लास घालून दे." भीमूने विचार केला की पगार न देण्यासाठी काही तरी कारण शोधण्याचा हा प्रयत्न दिसतो आहे. म्हणून विचार करून त्याने मोठा ग्लास फोडून त्याचे तुकडे लहान ग्लासात घालून दिले व आपला पगार मागितला.

सोनूशेट चिडला. त्याला कारण पुरले व त्याने पगार दिला नाही. उलट फुटलेल्या ग्लासाची किंमत भीमूकडून मागितली. भीमूने न्यायाधिशाकडे तक्रार केली.

न्यायाधिशाने दोघांना बोलविले व सर्व ऐकून घेऊन सोनूशेटला विचारले–"तुम्ही भीमूला मोठा ग्लास फोडल्या शिवाय धाकट्या ग्लासात घालायला सांगितले होते का? तुम्ही सांगितलेत तसे त्याने काम केले." नंतर त्याने भीमूला सोनूशेट कडून पगार देवविला.

तोच की हा !

राजूला उनाडक्या करीत असलेला पाहून त्याचा बाप त्याला रागावला. तेव्हां राजू रात्री घरातलेच पैंसे चोरून पळून गेला. हिंडत फिरत बरेच दिवसांनी तो काशीला आला.

काशीच्या गल्ल्यांतून गंमत पहात हिंडत तो एका गल्लीच्या वळणावर आला तेव्हां त्याला एक माणूस पंचा अंथरून रस्त्याच्या किनाऱ्याला बसलेला दिसला. तो जादुगार होता. राजूचा नवखा चेहरा पाहून मांत्रिकाने त्याला जवळ बोलावून विचारले–"काय रे मुला, काय रे तू कोठून दक्षिणेकडून आल्यासारखा दिसतो आहेस? माझी मंत्रविद्या पाहणार आहेस का?" असे म्हणत त्याने एक हातचलाखी करून दाखविली.

राजू ती जादू पाहून थक्क झाला व त्याने आपले आश्चर्य बोलून व्यक्त केले.

"तू मला पांच रुपये दिलेस तर तुला मी ही जादू शिकवीन." जादुगारने त्याला आपल्या जाळ्यात फसविण्यासाठी म्हटले.

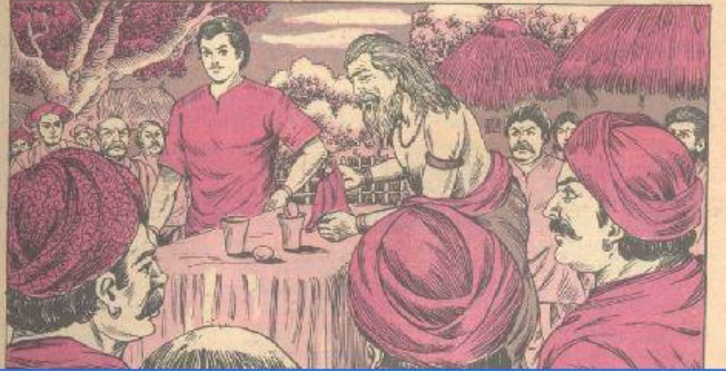
राजू विचार करू लागला की ही जादू शिकवून घेतली तर सर्व लोक त्याची पाठ थोपटतील व एका योग्य गुणी माणसात त्याची गणना होऊ लागेल. त्याने लगेच मांत्रिकाला पांच रुपये काढून दिले व ती जादू शिकून घेतली. त्याने विचार केला की जादू ही दाखवून आपल्याला दुसऱ्या-जवळून पैसे मिळविता येतील.

दुसऱ्या दिवशी राजू पुन्हा त्या बाजूने जाऊ लागला तेव्हां तो जादुगार चारी बाजूला जमलेल्या लोकांना दुसरी एक जादू करून दाखवीत असलेला त्याला दिसला. सर्व लोक निघून गेल्यावर राजूने जादुगाराला दहा रुपये दिले आणि त्याच्याकडून ती नवी जादू शिकून घेतली.

अशा तऱ्हेने राजूने जादुगाराला सुमारे शंभर रुपये थोडेथोडे करून दिले व त्याच्याकडून निरनिराळी हातचलाखीची कामे शिकून घेतली परंतु एकदां त्याच्या गावचे लोक त्याला अचानकपणे भेटले व त्याला समजावून सांगून आपल्या घरी बोलावून घेऊन गेले.

आपल्या गावी आल्यावर राजूला आपण मोठी किमया शिकून आलो आहो व एक गुणी माणूस झालो आहो हे सिद्ध करून दाखविण्याची इच्छा झाली. त्याने आपली जादूची पोतडी बरोबर घेतली आणि गावात सर्व लोक जमत त्या ओटीवर जाऊन बसला. त्याने, ती मंत्रविद्या शिकून आल्याचे सांगितले व म्हणाला–"मी पैज लावतो, जो कोणी माझी जादू करून दाखवील त्याला मी पन्नास रुपये देईन. परंतु जर कोणी प्रयत्न करून हारला तर त्याने मला फक्त पांच रुपये दिले पाहिजेत. एका दोघांनी त्याचे आव्हान स्वीकारले व प्रयत्न करून हारले. म्हणून पांचपांच रुपये देऊन तेथून निघून गेले. त्यानंतर कोणी ते आव्हान स्वीकारण्याचे धाडस केले नाही. तरी दुसऱ्या गावातले लोक येत आणि पैज हारून पांच रुपये देऊन निघून जात.

म्हणून राजूची हिंमत वाढली. त्याने आतां पैजेची रक्कम पन्नासावरून शंभरावर नेली. हारणाऱ्याने मात्र पांचच रुपये द्यावेत असे त्याने सांगितले. तेव्हां एक भिकारी आपल्या भाग्याची परीक्षा पाहा-

यला समोर आला. त्याने राजूने केलेली जादू करून दाखविली आणि शंभर रुपये जिंकले.

राजू रडकुंडीला आला. हातचे शंभर रुपये गेले आणि त्यांबरोबर गावातल्या लोकांवर त्याने जी छाप पाडली होती ती घालवून बसला. त्याला वाटत होते की तो जे चमत्कार करून दाखवीत होता ते त्याच्याशिवाय कोणाला दाखविता येणेच शक्य नाही. परंतु ते चमत्कार एक म्हातारा भिकारीसुद्धा करून दाखवू लागला. ज्या इच्छेने ही मंत्रविद्या शिकून घेतली होती तीच त्याला धोक्याची वाटू लागली.

राजू त्या भिकाऱ्याच्या पाठोपाठ बराच दूर गेला गावाबाहेर त्या भिकाऱ्याला गाठून राजूने विचारले–"काय रे, तू ही विद्या काशीत शिकलास का?"

"काय म्हणतां? हे सामान्य जादूचे प्रयोग शिकायला काशीपर्यंत जायची गरजच काय?" भिकाऱ्याने उलट प्रश्न विचारला.

राजूने त्याचा आवाज ओळखला. त्याला काशीत ज्या मांत्रिकाने मंत्रविद्या शिकविली होती तोच मांत्रिक भिकाऱ्याच्या वेषात आला होता. राजूने तत्काळ त्याची मान धरली व दटावून विचारले–"बोल, कोण आहेस तू?"

त्या माणसाने आपली मान हिसका देऊन सोडविली व म्हणाला–"मी उदर-निर्वाहाचे एक साधन म्हणून ही हातचलाखी शिकून घेतली होती. परंतु मी तुझ्या पाठो-पाठ हा विचार करून आलो की तुझ्या-सारख्या श्रीमंताच्या मुलाला या मंत्रविद्येची गरज का आसावी? मी ते स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहण्यासाठी आलो होतो. तुझ्या बापाने पुष्कळ पैसे मिळवून ठेवले आहेत. तू काही कामधंदा कर, नाहीतर व्यापार कर. जादूमंत्र करून तू कितीसे पैसे मिळविणार?"

ते ऐकल्यावर राजूचे डोके ठिकाणावर आले. त्या दिवसापासून त्याने पित्याच्या धंद्यात लक्ष घालायचे ठरविले. पुढे तो आपल्या धंद्यात वाकबगार झाला.

मारुती अवतरला

रामशास्त्री नांवाच्या एका वैद्यबुवांकडून दामू नावाच्या त्यांच्या मित्राने एक हजार रुपये उसने मागून घेतले. त्यांनी रामूकडून कर्जरोखा वगैरे लिहून घेतला नाही की कोणी त्यावेळी तेथे साक्षीदारही नव्हता. म्हणून शास्त्रीबुवांनी दामूजवळ उसने दिलेले हजार रुपये मागितले तेव्हां त्याने घेतलेच नसल्याचे साफ सांगून टाकले. ती गोष्ट शास्त्रीबुवांनी बायकोला सांगितली. तेव्हां बायको म्हणाली–"तुम्ही एवढी काळजी कशाला करतां? तुम्ही मारुतीची एवढी आराधना करतां, तोच वसूल करून देईल."

रामशास्त्रीने उसने पैसे वसूल करण्याचा विचार सोडल्याची दामूला खात्री झाली तेव्हां त्याने एक हजार रुपयांचे सोने विकत घेतले आणि शंकर सोनाराला त्याचे बायकोसाठी बिलवर करून द्यायला सांगितले. शंकर सोनाराने पितळी बिलवर त्यांवर सोन्याचे पाणी देऊन ते दामूला आणून दिले. दामूला जेव्हां ते पितळी असल्याचे कळले तेव्हां तो भांडायला आला. शंकर सोनार ते बिलवर त्याने केलेले नाहीत असे सांगून मोकळा झाला.

शंकर सोनाराने रघुनाथरावांकडून एक एकर जमीन पंधराशे रुपयाला ठरवून दामूचे एक हजार रुपये अगाऊ रक्कम म्हणून पुढे केले. उरलेले पांचशे द्यायला शंकर सोनार गेला तेव्हां रघुनाथराव म्हणाले–"धा रे, मी अडीच हजाराला देतो म्हणालो होतो."

रघुनाथराव सावकारीसुद्धा करीत. एकदा विश्वनाथभटाने रघुनाथरावांकडून एक हजार रुपये कर्जाऊ घेतले आणि गाव सोडून रात्रीच्या रात्री पळून गेला. वाटेत चोरांनी त्याला धरले आणि त्याच्याजवळचे हजार रुपये काढून त्याला सोडून दिले.

चोरांनी ते पैसे रानात एका वडाच्या ढोलीत लपवून ठेवून दिले. एकदा रामशास्त्री औषधी वनस्पतींच्या शोधार्थ त्या रानात फिरत असतां एका माकडाने वडाच्या ढोलीतली हजार रुपयांची नोट काढली व निरुपयोगी समजून फेंकून दिली. रामशास्त्रींना अशातऱ्हेने एक हजार रुपये मारुतीचा अवतार घेऊन आलेल्या माकडाने दिले.

भूतवैद्य

पार्वतीपूरच्या शेजारच्या एका गावी घोंडीबा नावाचा एक लबाड माणूस रहात असे. गावातले लोक त्याला एक सज्जन माणूस समजत. परंतु होता तो वस्ताद, लोकांना फसवून पैसे उकळी.

एकदा त्याने करीमला एक नवी छत्री विकत घेत असतां पाहिले. दुसऱ्या दिवशी पाऊस पडू लागला तेव्हां करीमकडे जाऊन त्याने छत्री घेतली. नंतर कित्येक दिवस लोटले तरी त्याने ती परत दिली नाही.

एकदां घोंडिबाला एकटा पाहून करीमने छत्री परत मागितली व म्हणाला–"वा रे वा, विसरलास की रे?"

करीमचा भुतांखेतांवर विश्वास होता. ही गोष्ट घोंडिबाला चांगली ठाऊक होती.

एके दिवशी एकाएकी घोंडिबा आणि करीम दोघांची भेट झाली. तेव्हा इकडच्या तिकडच्या गप्पा मारीत धोंडीबा म्हणाला–"करीम! मी त्या दिवशी तुझ्याकडून छत्री घेतली खरी, परंतु पाऊस इतका पडत होता की रात्री घरी परत जात होतो, तेव्हां काय झालं, माहीत आहे का? आपल्या गावाबाहेर एक वडाचे झाड आहे ना? त्या झाडावरून एक भूत अकस्मात् उडी मारून माझ्यासमोर दत्त म्हणून उभे राहिले आणि छत्री घेऊन पळू लागले. मी त्याला किती सांगितले की 'बाबा रे ही छत्री करीमची आहे! तू घेऊन गेलास तर तो गप्प राहणार नाही.' तेव्हां भूत म्हणाले–"तो तुझ्या वाटेला गेला तर ती बातमी झाडाच्या ढोलीत येऊन सांग, मी पुढे काय करायचं ते पाहून घेईन.' मी अगदी गळ्या-शपथ सांगतो, तीन दिवस अंथरूण धरून होतो. कालपरवांपासूनच घराबाहेर पडलो आहे. मी काय करू?"

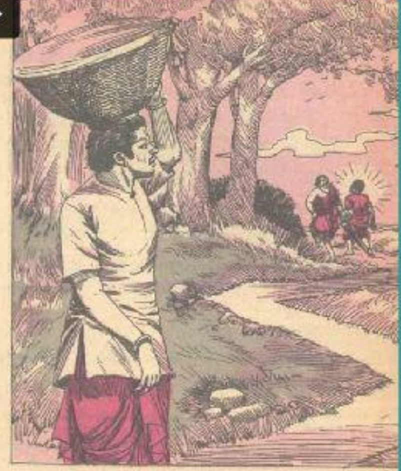
भुताचे नाव ऐकल्याबरोबर करीमची बोबडी वळली. तो म्हणाला–"जाऊ दे रे, भुतानेच उचलून नेली तर तू तरी काय करणार?"

पार्वतीपूरला खंडोबा नावाचा एक भूत वैद्य होता. एकदां बोलतांबोलतां करीमने खंडोबाला त्याची छत्री धोडीबाच्या हातातून भुताने काढून नेल्याचे सांगितले.

खंडोबा म्हणाला–"माणसाच्या मानेवर भूत बसले म्हणजे मी उतरवितो. परंतु मी तुझी छत्री कशी आणून देऊ, बाबा? तरी त्या वडाच्या झाडावर भूत असेल तर मी कधी न कधी त्याचा समाचार घेतल्या-शिवाय राहणार नाही."

घोंडीबा व खंडोबा यांचे आपसात जुने वैर होते. कारण घोंडीबाने गावात असा प्रचार केला होता की भूत प्रेत या सर्व गप्पा आहेत. खंडोबा लोकाना फसवून पैसेमात्र उकळतो. म्हणून घोंडिबाची खोड मोडण्याचे खंडोबाने मनाशी ठरविले होते.

एका आठवड्यानंतर दुपारच्या सुमारास घोंडीबा पुरी, भजी वगैरे विकायला एका गावाहून दुसऱ्या गावी जात होता. एका जागी करीम अचानक त्याला भेटला. घोंडीबाच्या हातात छत्री होती व ती करीमची होती. करीमने विचारले–"ही छत्री तर माझीच दिसते आहे!"

"होय, ही तुझीच आहे." घोंडीबा म्हणाला.

"परंतु तू तर म्हणालास की भूत हिसकावून घेऊन गेले होते म्हणून?" करीमने विचारले.

घोंडीबा अंगात भूत आल्यासारखा डोळे गरागरा फिरवीत म्हणाला–"मग, तू मला काय समजलास? घोंडीबाच्या हातावून हिसकावून घेणारे भूतच आहे मी!"

ते ऐकून करीमला कांपरे भरले आणि तेथून त्याने पळ काढला. पळत असतां समोरून येणाऱ्या खंडोबावर तो आदळला. खंडोबा कोठून तरी भुताटकी उतरवून परत येत होता.

"काय झालं रे? तू असा कांपतो आहेस कां?" खंडोबाने करीमला विचारले.

"तो छत्री घेऊन जातो आहे ना, तो धोंडीबा नाही, भूत आहे! त्यानेच हे सांगितले." करीम म्हणाला.

"अस्सं!" म्हणत खंडोबाने कडु-लिंबाची एक लांब फांदी तोडून घेतली व धोंडिबाच्या मागून धावत जाऊन ओरडला– "अरे ए भुता! थांब!"

धोंडिबाने त्याच्यावर येणारा प्रसंग ओळखला आणि पळू लागला. तेव्हां खंडोबा ओरडला–"अरे, तो चोर आहे, त्याला पकडा, पळून जाऊ देऊ नका." ते ऐकून शेतात काम करणाऱ्या शेतकऱ्यांनी पळत जाऊन धोंडिबाला धरले.

तितक्यात खंडोबा आला आणि कडू लिंबाच्या काठीने धोंडीबाला फटाफट मारीत म्हणाला–"हा खंडू भुतांना कसा ताळ्यावर आणतो, माहीत आहे का? तू कोणत्या तरी झाडाच्या ढोलीत पडून राहायचे सोडून पावसात कशाला आलास? आणि तुला छत्री हवी, नाही का?"

धोंडीबा करीमला छत्री परत देत म्हणाला–"बाबा रे, मी भूत नाही की पिशाच्च नाही. मी धोंडीबा आहे. मला सोड!"

परंतु खंडोबाने धोंडीबाच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले व म्हणाला–"बेट्या! तू मला शिकवितोस की भूत कोण व माणूस कोण? तू माझ्या समोर ही सोंगं करू नकोस. मी आज तुझा मारण होम करणार आहे!"

"ह्राम्! 'ह्रीम्'! फट!" म्हणत खंडोबाने धोंडीबाला झोडपून काढले.

धोंडीबा तेथून जीव घेऊन पळाला.

"करीम, चल घरी, ते भूत आयुष्यभर तुझ्या वाटेस जाणार नाही!" खंडोबा म्हणाला.

करीमच्या मनात धोंडीबाला भुताकडून त्याला खंडोबाच्या मदतीने छत्री परत कशी मिळाली, हे भेटून सांगावेसे होते. परंतु त्यानंतर धोंडीबा त्याला गावात कधी भेटलाच नाही.

युधाजित म्हणाला त्याचे उत्तर न देऊ शकल्यामुळे काशीचा राजा मान खाली करून अंत:पुरात गेला व बायकोला म्हणाला–"आपल्या मुलीने सुदर्शन सोडून आणखी कोणत्या तरी राजकुमाराशी विवाह करायचे मान्य केल्याशिवाय आपलं मानरक्षण होणे अशक्य."

राणी मुलीकडे गेली व तिला म्हणाली– "मुली, तुझ्याशी लग्न करण्याचे ठरवून इतके राजकुमार आले असतां तू सुद-र्शनशीच लग्नाचा हट्ट धरून बसली आहेस, त्यामुळे आमच्यावर केवढा मोठा प्रसंग ओढवणार आहे, याची तुला कल्पना तरी आहे का? युधाजित सुदर्शनाबरोबर तुझा, माझा व तुझ्या वडिलांचा वध केल्याशिवाय राहणार नाही." असे सांगून तिने मुलीचे मन वळविण्याचा यत्न करून पाहिला.

त्याच वेळी पित्याने येऊन शशिकलेचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला.

शशिकलेने शेवटी सांगून टाकले की आत्महत्या करून घेईन, परंतु आणखी कोणाशी विवाहाला तयार होणार नाही. म्हणाली–"तुम्हांला या राजांची एवढी भीती वाटत असेल तर माझे सुदर्शनशी लग्न लावून द्या आणि गावाच्या वेशीबाहेर आम्हांला पोचती करा. युद्ध झालेच तर तो शत्रूंचा पराभव करील."

"माझे आई! एकाच वेळी कित्येकां-बरोबर युद्ध करणे कोणाला शक्य आहे का? उगाच असा हट्ट धरून बसू नकोस. तुम्हांला

नगराच्या वेशीबाहेर पोचविलेच समज, ते सर्व येऊन तुम्हांला घेरून मारतील तेव्हां तुमचे रक्षण कोण करील? मला युक्ती सुचली आहे. सीतेच्या लग्नाला एक परीक्षा ठेवली होती तशी एक परीक्षा तुझ्या लग्नाला ठेवू या. त्यात जो जिंकेल त्याच्याशी तू लग्न कर."

"परंतु प्रश्न थोडाच सुटणार आहे? त्या परीक्षेत कोणीतरी जिंकेल व माझ्याशी लग्न करील. तेव्हां तरी इतर लोक स्वस्थ बसतील का? काय वाटेल ते झाले तरी युद्ध हे होणारच! महादेवीवर भरंवसा ठेवून माझे लग्न सुदर्शनशी करून

तिने म्हटले तेच बरोबर असे मानून सुबाहू सभेत आला व म्हणाला–"महाराज हो! आज सभा बरखास्त करू या. उद्यां तुमच्या सर्वांच्या मताप्रमाणे स्वयंवर होईल. आपण सर्वांनी कृपा करून आपापल्या निवासस्थानी जाण्याची कृपा करावी."

सर्व राजे आपापल्या शिबिरात परतले आणि राजधानीच्या चारीबाजूला पाहारा देण्यासाठी त्यांनी सैन्य उभे केले.

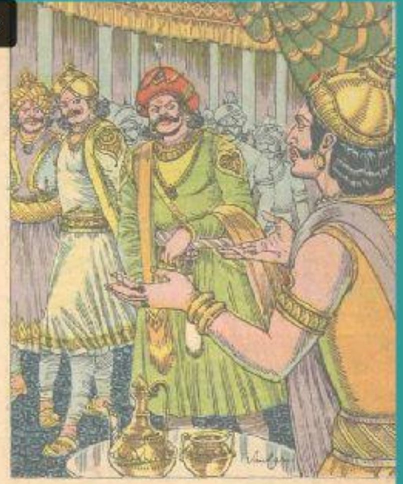
सुबाहूने गुप्तपणेच सुदर्शनला बोलावून घेतले व मुलीशी त्याचा विवाह करून देऊन शास्त्रोक्त कन्यादान केले. त्यावेळी त्याने आपल्या जांवयाला दोनशे रथ, हजारो घोडे, शेकडो दासी व इतर भेटीच्या वस्तू दिल्या. तो मनोरमेला म्हणाला–"ताई! आता माझी मुलगी तुझी सून झाली. तिचा प्रेमाने सांभाळ कर."

मनोरमा आनंदाने म्हणाली–"दादा, तू एका राज्याचा अधिपती असूनही सिंहासन-पदच्चुत अशा माझ्या मुलाला आपली मुलगी दिलीस. ती मुलगी म्हणजे रत्नाची पेटी आहे. तुझ्या सारखा थोर मनाचा माणूस कोठेही मिळणे शक्य नाही. तुझ्या मुलीला संभाळण्याचा भार आमच्यावर आहे, तसा आम्हांला संभाळण्याचा भार

तेव्हां सुबाहू म्हणाला–"तुझा मुलगा राज्य चालवून बसला असे तू कां मानतेस? माझे राज्य हे त्याचे नाही का? माझे सर्व सैन्य मी देतो. आपण न्यायाने वागत असतां एक राजा आणि एक सेवक हा भेद येणारच कोठून? इतर राजे ते सरळ मार्गाने मानायला तयार नसतील तर मी सुद्धा युद्धाला तयार आहे! जगदंबेची कृपा असल्यावर आपण काळजी करण्याचे कारणच काय?"

"दादा! तू म्हणालास ते ऐकून मनाचे किती समाधान झाले म्हणून सांगू? तुझे सर्वदा शुभ होवो! तुझे राज्य तू व तुझ्या मुलांनी सुखाने उपभोगावे. जगन्मातेचा अनुग्रह असेल तर माझा मुलगा आपल्या वडिलांचे राज्य पुन्हा मिळवू शकेल. माझ्या मुलाचे भाग्य यावेळी चांगले दिसते आहे. त्याला चांगले दिवस पहायला मिळणार आहेत. आतां त्याच्यावर कोणतेही संकट येणार नाही." मनोरमा म्हणाली.

मध्यंतरी जागोजागी शिबिरांत उतरलेल्या राजे रजवाड्यांना मंगलवाद्ये ऐकू आली. ते म्हणू लागले–"ही मंगलवाद्ये कसली बुवा? ही तर लग्नसमारंभाची मंगल वाद्येच दिसताहेत!" या राजाने आपल्या डोळ्यात धूळ फेंकून गुप्तपणे मुलीचे लावून दिले की काय?" असे निरनिराळ्या प्रकारे ते आपसात विचार

करू लागले. त्याच वेळी सुबाहू येऊन त्यांना निमंत्रण ,देत म्हणाला–"महाराज हो, आपण सर्वांनी लग्नाच्या मेजवानीला येण्याची कृपा करावी."

ती बातमी निमूटपणे ऐकायला राजे रजवाडे तयार नव्हते. काशीचा राजा त्यांना म्हणाला–"मी तरी काय करणार? मी मुलीला किती समजावून सांगितले, परंतु ती ऐकायला तयार नाही, आणि त्या सुदर्शनशींच तिने लग्न करून घेतले. आपण सर्वांनी माझ्यावर कृपा करून या मेजवानीला यावे व माझी अब्रू राखावी."

"राजा, आमचे जेवण झाले. मध्यरात्रीच्या वेळी लग्न वगैरे कामात तू दमन

गेला असशील. जेवणाचं काय रे? तू जा! आम्हीसुद्धां जातो!" सर्व राजे म्हणाले.

सुबाहू ते म्हणाले त्यावर विश्वास न झाल्यामुळे संशय करीतच परतला.

तो निघून गेल्यावर राजांपैकी काहीजण म्हणाले, त्या सुदर्शनाला यमसदनाला पाठवून राजकन्येला घेऊन जाऊ या. आणखी काहीजण म्हणाले, ते बरोबर होणार नाही. लग्न झाले. आपण आपल्या वाटेने निघून जाऊ या.

तिकडे सुबाहूने लग्नसंस्कारातले जे विधी उरले होते ते पुरे केले व मुलीला सासरच्या मंडळींना सोपवून त्यांना निरोप देत असतां काही राजे आले व म्हणाले– "वधुवरांना आताच निरोप देऊ नका. वाटेत शत्रू त्यांचा वध करायला टपून बसले आहेत."

राजे म्हणाले त्यात तथ्य असल्याचे ओळखून सुबाहू पाठविणीचा संस्कार करावा की करू नये या विचारात पडला.

तेव्हां सुदर्शन त्याला म्हणाला–" राजा! आपण इतकी काळजी करण्याचे मुळीच कारण नाही. स्वतः देवी माझ्या पाठीशी उभी असतां हे सर्व राजे माझ्या केसालाही धक्का पोचवू शकणार नाहीत. आम्ही आमच्या आश्रमात जाऊन सुखाने आनंदाने राहू. आश्रमात गृहस्थाश्रम कसा हा विचारही करण्याचे मुळीच कारण नाही. त्या नैसर्गिक सौंदर्यासमोर नगर आणि राजधानीची शोभा कुचकामाची ठरेल!"

काशीच्या राजाने आपल्या जावयाला अपार धन दिले आणि सपरिवार व ससैन्य निरोप द्यायला स्वतः निघाला.

वाटेत वाट पहात बसलेले राजे त्यांना येत असलेले पाहून म्हणाले–" तो पहा रथ! तोच तो सुदर्शन! बायकोबरोबर निघाला आहे. धरून ठोकून काढू या, चला!" म्हणाले व निघाले.

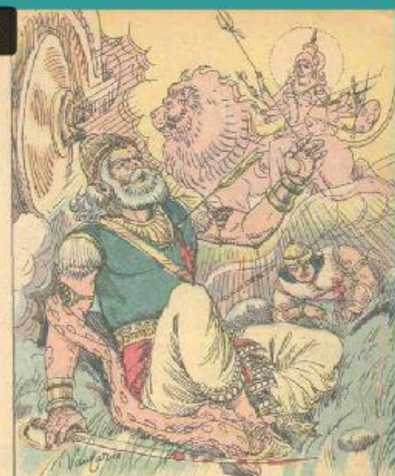
सुबाहू त्यांना आडवा आला. सुदर्शनाने जगदंबेचा मंत्रजाप सुरू केला आणि ध्यान मग्न झाला. त्याच वेळी शत्रुजित व युधाजित त्याच्यावर चालून आले. सुबाहूला स्फुरण चढले व त्याने शंख फुंकला आणि युधाजितवर शरवृष्टी सुरू केली. दोघांत घोर युद्ध सुरू झाले.

इतक्यात जगदंबा एका दिव्य रूपात प्रगट झाली. तिच्या हातात अनेक शस्त्रास्त्रे होती. फुलांच्या माळाही होत्या ती सिंह वाहनावर बसून आली होती. सुदर्शनाला परमानंद झाला. त्याने आपल्या सासऱ्याला देवीकडे पहायला सांगितले व म्हणाला– "आतां आपल्याला भय कसले?" असे म्हणत तो रथातून उतरला. सासऱ्याला व पत्नीलाबरोबर घेऊन देवीच्या पायांवर त्याने लोटांगण घातले.

हत्ती सिंहाला पाहून भयकंपित झाले व 'चीत्कार' करू लागले. सिंह त्यांना पाहून गर्जना करू लागला. त्याच वेळी एक मोठे वादळ सुरू झाले आणि एक उग्र दृश्य दिसू लागले. सर्व राजे थरथर कापू लागले आणि देहभान विसरून जागच्या जागी निश्चेष्ट उभे राहिले.

तेव्हां सुदर्शन सेनापतीला म्हणाला– "महादेवी आपल्या मदतीला धावली आहे. सैन्याला तुटून पडायला आज्ञा करा.

काशीराजाचे सैन्य शत्रूवर चालून गेले. त्यावेळी निश्चेष्ट उभे असलेल्या राजांना संबोधन करून युधाजित म्हणाला–"कोणती

तरी बाई सिंहावर बसून आल्याबरोबर तुम्हांला बुद्धिभ्रंम झाला वाटते? एक पोरगा एका बाईला बरोबर घेऊन आल्या-बरोबर इतके तुम्ही घाबरून निश्चेष्ट पहात उभे राहलात का? एका क्षणात त्याचा वध करून राजकन्येला पकडून नेऊ या. चला, व्हा पुढे!" असे म्हणत आपला नातू शत्रुजित याला बरोबर घेऊन सुदर्शनाशी युद्धाला निघाला.

तेव्हां जगदंबाने त्याच रूपात सर्व राजां-समोर एकदम प्रगट झाली व युद्ध करू लागली. क्षणार्धात शत्रुजित व युधाजित बाण लागून रणांगणावर आदळले. सर्व भयकंपित होऊन पाहू लागले. सुबाहूच्या

डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहू लागले. तो त्या पराशक्तीचे स्तोत्र गाऊं लागला–"माते! तुझ्या दर्शनाने धन्य झालो. तू सर्वदा माझ्या हृदयातच वास कर आणि या काशीतच कायमचा निवास कर. मला आणखी कोणाच्या मदतीची गरज नाही. ही पृथ्वी आहे तोपर्यंत काशी राहील असे सांगतात! काशी आहे तोंपर्यंत तू येथेच रहा आणि आम्हांला शत्रुभय राहणार नाही, असे कर."

महादेवी 'तथास्तु!' म्हणाली.

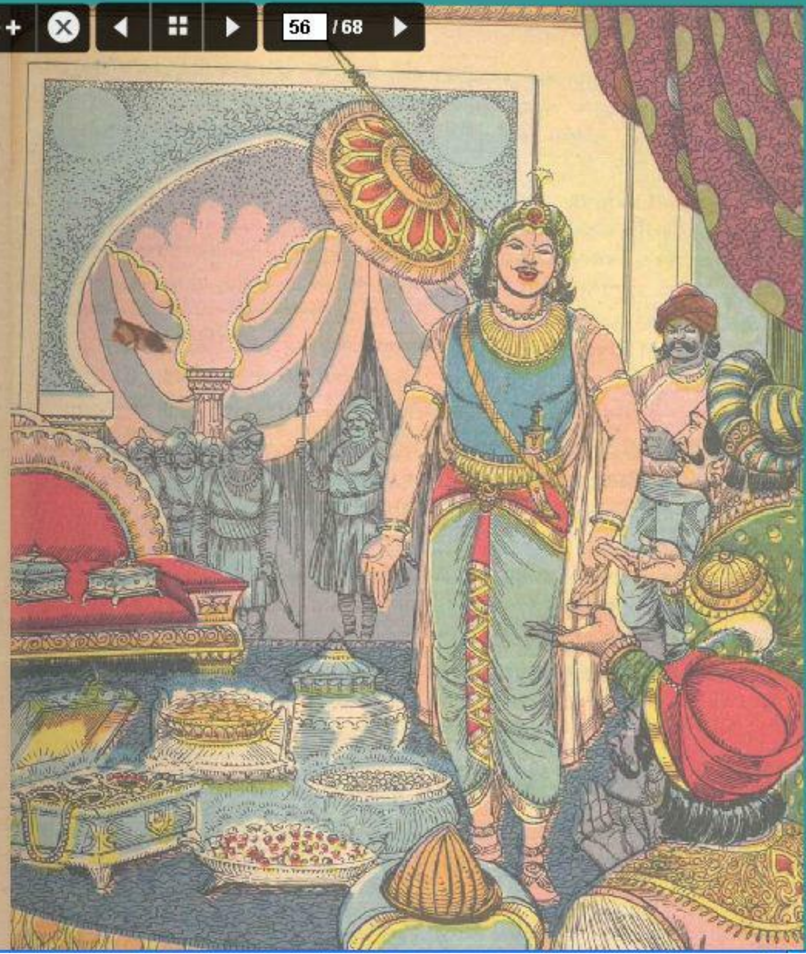
नंतर सुदर्शनने महादेवीचे स्तोत्र म्हटले. म्हणाला–"माते! यापुढे माझे कर्त्तव्य काय? मी कोठे जाऊ, म्हणतेस? मी स्वत: असमर्थ असलो तरी तू पाठीशी असल्यावर मी कोणतेही कठीण काम करू शकेन. म्हणून माझ्या कर्त्तव्याची मला जाणीव करून देण्याची माझ्यावर कृपा कर."

देवी म्हणाली–"आता पुढे काय करायचे हे काय विचारतोस? बायकोला घेऊन अयोध्येला जा आणि राज्याभिषेक करून घे. आणि योग्य तऱ्हेने राज्य कर. मी वरून तुझे रक्षण करीन. प्रत्येक अष्टमीला, नवमीला व चतुर्दशीला माझी पूजा कर. मला शरत्काल प्रिय आहे. नवरात्रीची पूजा कर. माघ, चैत्र, आश्वीन व आषाढ महिन्यात माझा उत्सव कर." असे सांगून देवी अंतर्धान पावली.

त्यानंतर राजे एकामागून एक आले व इंद्राची देव जशी स्तुती करतात तशी सुदर्शनाशी स्तुती करून देवीचे स्तोत्र म्हणू लागले. सुदर्शनला आपला चक्रवर्ती मान्य करून म्हणाले–"महाराजाधिराज! आपण आमच्यावर कृपा दृष्टी असू द्यावी. आमच्या हातून काही अपराध घडला तर क्षमा करावी. आपल्या कृपेमुळेच तर आम्हांला जगदंबेचे दर्शन घडले!"

नंतर सर्व राजे आपापल्या देशात निघून गेले. काशी राजाने आपल्या जावयाला व मुलीला निरोप दिला.

सुदर्शन अयोध्येला पोचला त्या आधीच त्याच्या आगमनाची वार्ता तेथे पोचली

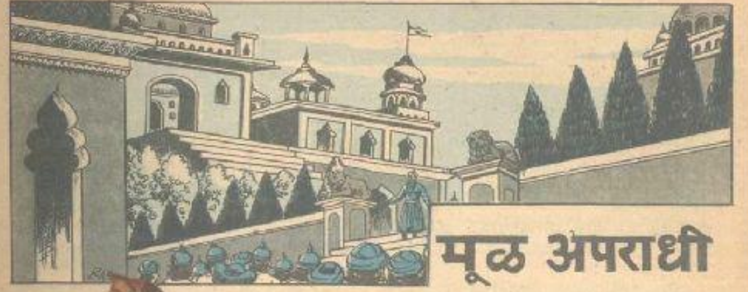
होती. म्हणून सर्व मंत्री मंगलवाद्ये वाजवीत त्याला सामोरे आले आणि अत्यंत आदरपूर्वक सुदर्शनला व राणीला राजधानीत घेऊन गेले.

सुदर्शन आपल्या सावत्र आईला भेटायला गेला. मुलगा निवर्तल्याचे ऐकून ती रडत होती. तिला नमस्कार करून तिचे सांत्वन करीत म्हणाला–"माई! तुझ्या मुलाचा व वडिलांचा वध मी केला नाही, देवीने केला. मी हे तुझ्या पायाची शपथ घेऊन सांगतो आहे. मला आपलाच पुत्र मान. माझ्या आईपेक्षा ज्यास्त प्रेमाने तूच मला आईसारखी हो! मी कोणत्याही प्रकारे भेदभाव मनात बाळगणार नाही. मी नित्य मातृसेवा करीन. मी तान्हेला असतां तुझ्या वडिलांनी दुष्टपणाने मला राज्यच्युत केले ते मी आपले प्रारब्धच मानीत आलो, त्याबद्दल मी कोणाला दोष दिला नाही. तुझ्या वडिलांनी माझ्या आजोबांचा वध केला तेव्हां माझी आई मला माहेरी घेऊन जात असतां वाटेत चोरांनी आम्हांला लुटले. नंतर गंगातीरी ऋषींच्या आश्रमात आम्ही आश्रय घेतला. देवीच्या कृपेनेच ही स्थिती प्राप्त झाली. आजही माझ्या मनांत कोणाविषयी द्वेष नाही."

तो म्हणाला ते ऐकून लीलावती लज्जित होऊन म्हणाली–"मी 'नकोनको' म्हणत असतां माझ्या वडिलांनी दुर्लक्ष करून तुझ्यावर अन्याय केला. त्यामुळे शेवटी ते स्वतः यमसदनी गेलेच, माझ्या मुलालासुद्धा बरोबर घेऊन गेले. तुझी आई मला मोठ्या बहिणीसारखी आहे. तू मला मुलासारखा आहेस. मी दुःखी होण्याचे कारणच नाही. माझे वडील व मुलगा मरण पावले त्याला तू कारण नाहीस, हे मला माहीत आहे."

नंतर सुदर्शनाने आपल्या मंत्र्याकरवी एक सोन्याचे सिंहासन तयार करविले आणि त्यावर जगदंबेची प्रतिष्ठा करून तिला बसविले. दररोज तिची पूजा करीत राहून स्वतःचा राज्याभिषेक करून घेतला आणि सुखाने राज्य केले.

मूळ अपराधी

जनप्रिय महाराजांच्या मनात प्रामाणिक नोकरांना पारितोषिक देऊन त्यांचा विशेष सत्कार करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. म्हणून त्यांनी आपल्या दोघां मंत्र्यांची नेमणूक केली. त्यांनी सर्व कर्मचाऱ्यांची वागणूक पाहून आपापले मत महाराजांना निरनिराळे कळवायचे असे ठरले. दोघांच्या दृष्टीने जे चांगले कर्मचारी ठरतील त्यांचा सत्कार एक महिन्याचा पगार पारितोषिक म्हणून देऊन करण्याचे महाराजांनी ठरविले.

दोघां मंत्र्यांनी एक महिनाभर सर्व राजकर्मचाऱ्यांच्या कामाची पाहाणी केली आणि आपापले मत दिले. राजाने दोघांची मते लक्षपूर्वक वाचली.

एकूण राजकर्मचारी सुमारे दोनशे होते. गोविंद मंत्र्याच्या मते फक्त पन्नास जणच प्रामाणिक निघाले. परंतु ईश्वर मंत्र्याच्या दृष्टीने दीडशे लोक प्रामाणिक असल्याचे कळले. दोघांच्या दृष्टीने जे प्रामाणिक निघाले ते फक्त पांच जणच होते.

जनप्रिय राजाने अत्यंत आनंदाने त्या पांच जणांना बोलावून त्यांना एक महिन्याचा जादा पगार देऊन त्यांचा सत्कार केला.

तो सत्कार झाल्यावर बाकीचे राजकर्मचारी महाराजांच्या दर्शनास हे विचारायला आले की त्या पांच जणांचीच निवड महाराजांनी कशी केली.

महाराज म्हणाले–"मी दोघां मंत्र्यांना या कामावर नेमले आणि दोघांही मंत्र्यांनी ज्या पांच जणांच्या नावाची शिफारस केली, त्यांना मी पारितोषिक दिले.

"तरमग बाकीच्या सर्वांच्या विषयी हे प्रामाणिकपणे काम करीत नाहीत असा एक मताने दोघांनी निर्णय दिला आहे का?" असे राजकर्मचाऱ्यांनी विचारले.

"नाही. एका मंत्र्याने काही जणांची निवड केली आणि दुसऱ्याने सुद्धा काही निवड केली. परंतु ज्यांच्या नावांची दोघांनी निवड केल्याचे दिसले त्यांना पारितोषिक देण्यात आले." महाराज म्हणाले.

"हा अन्याय आहे, महाराज!" एक राजकर्मचारी म्हणाला. "एकाने निवड केली व दुसऱ्याने केली नाही, तर त्यात चुकले काय?" राजाने विचारले.

सर्व समाधान न झाल्यासारखे परतले.

दुसऱ्याच दिवशी चिरंजीवी देशाटन करीत त्या राजधानीत आला. चिरंजीवी हा विचारवंत ज्ञानी पुरुष असल्याचे ऐकून जनप्रिय महाराजांनी खास निरोप पाठवून त्यांना राजवाड्यात आदरपूर्वक बोलावून घेतले. त्यांचा योग्य अतिथिसत्कार करून त्यांचा सल्ला विचारला. म्हणाले–"एका माणसावर दोघां जणांना नजर ठेवून त्याच्या विषयी आपले मत द्यायला सांगितल्यावर दोघांनी निरनिराळे मत दिले असतां कोणाचे मत स्वीकारावे?"

चिरंजीवी स्मित करून म्हणाला– "नजर ठेवणाऱ्या दोघांपैकी एक शिक्षेस पात्र असावा अशी मला शंका आहे!"

चिरंजीवी म्हणाला त्यात महाराजांना सत्याचा अंश दिसला व त्यांनी खोल चवकशी केली तेव्हां, ईश्वर मंत्रीने राजकर्मचाऱ्यांना आधीच सूचना देऊन त्यांच्याकडून लांच घेतल्याचे व त्यांच्याच नावांची शिफारस केल्याचे कळले. ज्यांनी लांच दिली होती त्यांना ती गोष्ट महाराजांच्या कानावर घालायला भीती वाटत होती. त्यांच्यावर गोविंद मंत्र्याचीपण नजर होती, ती गोष्ट त्यांना ठाऊक नव्हती.

ही साधी गोष्ट आपल्याला कळू नये, याबद्दल राजाला वाईट वाटले. त्याने गोविंद मंत्र्याची पाठ थोपटली व बाकीच्या पंचेचाळीस जणांना पण एक महिन्याचा पगार पारितोषिक म्हणून दिला. ईश्वर मंत्र्याला व त्याला लांच देणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना शिक्षा करून चिरंजीवीचा सत्कार करून त्याला निरोप दिला.

बदल

अमरावतीचा राजा शिवसेन एके दिवशी राजवाड्यावरून खाली पहात असतां रस्त्यावरून जाणाऱ्या भिकाऱ्यांना पाहून त्याला त्यांची कींव आली. आपल्या राज्यात कोणी भिकारी असू नये, असे काहीतरी केले पाहिजे, असे त्यांने ठरविले. सर्व जमिनदार असण्याची गरज नाही, परंतु पोट भरण्यापुरते अन्न आणि अंगभर कपडासुद्धा काही जणांजवळ असू नये हे बरोबर नाही!

देशात आवश्यक बदल घडवून आणला पाहिजे व त्यासाठी आवश्यक उपाय योजना केली पाहिजे असे शिवसेन राजाने आपल्या प्रधानाला बोलावून सांगितले.

प्रधान थोडा वेळ विचार करून म्हणाला– "महाराज, आपल्या मनातला विचार फार चांगला आहे. परंतु दारिद्र्यामुळे भिकाऱ्यांची निर्मिती होते, त्या दारिद्र्याचे मूळ कारण काय, हे पाहिले पाहिजे. फक्त दारिद्र्यामुळे भिकारी झालेल्या प्रत्येकाला, पैशाची मदत केली गेली तर सर्व पैसे फुकट वाटल्या सारखे होईल व प्रयत्न फुकट गेल्यासारखे होईल."

"दारिद्र्याचे मूळ कारण काही असले तरी दारिद्र्य हे असह्यच नव्हे का? ते नाहीसे केले तर केव्हांही बरेच होईल नाही का?" राजाने उलट प्रश्न करून आपली बाजू मांडली.

"महाराज, पैशाने कोणताही प्रश्न सुटत नसतो. पैसा मिळाल्याने चांगले झालेले लोक आहेत व बिघडलेले लोक सुद्धा या जगात आहेत. फक्त दरिद्री लोकांत नव्हे, तर श्रीमंतातही पैशामुळे बिघडलेले लोक पुष्कळ आहेत." मंत्री म्हणाला.

"ती गोष्ट सर्व गरीबांना व भिकाऱ्यांना लागू होत असेलसे वाटत नाही. पाहिजे

तर काही गरिबांना पैशाची मदत करून त्यांची स्थिती सुधारते की बिघडते हे पाहू या." राजा म्हणाला.

त्या दिवशी रात्री राजा व प्रधान वेष पालटून नगराबाहेरच्या धर्मशाळेत गेले. तेथे चार जण गरीब बसून गप्पा मारीत असलेले दिसले. राजा व मंत्री त्यांच्या जवळ जाऊन बसले व त्यांच्याशी बोलू लागले.

त्यांच्यापैकी पहिला भिकारी होता व तो एका भिकाऱ्याचा मुलगाही होता. तो दहा वर्षांचा होता तेव्हां त्याचे आईवडील वारले. तेव्हांपासून तो आपल्या बापाच्या पावलावर पाऊल टाकून भीक मागू लागला. तो पिढीजात भिकारी होता.

दुसरा गरीब शेतकरी होता. त्याचे शेत लहान होते. त्यात गेल्या वर्षी आलेल्या पुरात ते बुडून गेल्यामुळे त्याला अन्नाची ददात भासू लागली व बैलांना चारा मिळेना. शेतीची कामे करायला लागणारे भांडवल सुद्धा त्याच्याकडे नव्हते. म्हणून त्याने आपले शेत खंडाने दिले आणि स्वत: मजुरी करून उदरनिर्वाह चालविण्यासाठी तो त्या शहरात आला असल्याचे कळले.

तिसरा होता फळांचा व्यापार करणारा. त्याने बरेच दिवसांपासून जमविलेले पैसे बहिणींच्या लग्नात खर्च झाले. त्यानंतर वडील आजारी पडले. व्यापार करायचा सोडून गावोगाव फिरू लागला. उरलेले पैसे खर्च झाले व करवंटी हाती आली. वडील तर वारलेच. त्याला आई आणि लग्नाची एक बहीण असून त्यांच्या उपजीविकेची चिंता त्यालाच करावी लागत होती. स्वत:चे घर होते, परंतु उन्हाळ्यात गावात कामे मिळत नव्हती. म्हणून कामाच्या शोधार्थ तो त्या गावी आला होता.

चवथा वडील वारले तेव्हां त्याच्याकडे जमीन व स्वत:चे घर होते. परंतु त्याला कोणतेही काम करण्याची इच्छा नव्हती. आणखी वर दारूत व जुगारीत त्याने सर्व पैसे उधळून टाकले. त्याची बायको त्याला सोडून माहेरी निघून गेली. म्हणून भीक मागून उदरनिर्वाह चालविण्यासाठी तो त्या गावी आला होता.

सर्वांना झोंपा लागल्यावर राजा व प्रधान उठले व त्या चौघांच्या खिशात एकेक मोहोर टाकून निघून गेले. उजाडल्यावर चौघांनी उठून पाहिले तर त्यांना खिशात एकेक मोहोर मिळाली. त्यांना आनंद झाला. त्यांच्यापैकी शेतकरी व फळांचा व्यापारी आपापल्या गावी परत जाऊन सोने विकून जे पैसे मिळाले त्याचा उपयोग करून आपली वृत्ती चालू करण्याच्या प्रयत्नाला लागले. दारुड्याने सोने विकून जे पैसे मिळविले ते उधळून टाकले. तो धर्मशाळेतच कायम राहिला.

भिकाऱ्याला मात्र कळेना की हे सोन्याचे नाणे घेऊन करायचे काय? कारण त्याची वृत्ती भिकाऱ्याची! त्याला त्या सोन्याचा काय उपयोग? तो दहा घरे फिरून आपले पोट भरणार. सोने विकायचा विचार करावा तर हजार प्रश्न उभे राहणार. त्याला चोर म्हणायलासुद्धा लोक मागेपुढे पाहणार नाहीत. म्हणून धर्मशाळेच्या भितीजवळ ती मोहोर पुरून ठेवायचे ठरवून तो खड्डा खणू लागला.

इतक्यात राजाचे शिपाई चोराचा पाठलाग करीत त्या बाजूला आले व तो भिकारीच चोर असला पाहिजे असे समजून व त्याच्याजवळ सोन्याचे नाणे पाहून व तेच प्रमाण मानून त्याला धरून राजाकडे आले. राजाने व प्रधानाने त्याला सोडून द्यायला सांगितले. बाकी तिघांच्या विषयी चवकशी केल्यावर कळले की वृत्ती करणाऱ्या दोघांना वेळेवर पैसे मिळाल्याने त्यांची स्थिती सुधारली. ज्यांना काहीच वृत्ती नव्हती त्यांना पैशाची मदत मिळूनही काही फायदा झाला नाही.

प्रधान राजाला म्हणाला–"महाराज, खरा गरीब, हा खर्च करायला पैसे नसणारा नसतो, उत्पादन करायला जवळ पुरेसे पैसे नसल्यामुळे असतो. फक्त अशा लोकांनाच पैशाची मदत करावी."

राजाला ती गोष्ट पटली.

